

**ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА
ФРАНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ ТА
ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ**

ГРИМАСHEВИЧ ГАЛИНА

Методичні рекомендації

до проведення навчальної практики з української мови (діалектологічної)

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

галузі знань 01 Освіта/Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта

предметної спеціалізації 014.01 Середня освіта

(Українська мова і література)

Житомир
Вид-во ЖДУ імені Івана Франка

2024

УДК 811.161. 2'28 (042.4)

Г 84

*Рекомендовано вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 8 від 26 квітня 2024 р.)*

Рецензенти:

Тищенко Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Плечко Антоніна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Поліського національного університету;

Шарапа Марина – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Гримашевич Галина. Методичні рекомендації до проведення навчальної практики з української мови (діалектологічної) для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта/Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта предметної спеціалізації 014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2024. 48 с.

У методичних рекомендаціях обґрунтовано мету, завдання, зміст навчальної практики з української мови (діалектологічної) для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта предметної спеціалізації 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), подано тематику практичних занять із практики, представлено вимоги до звітної документації, критерії оцінювання, правила наукового транскрибування діалектних текстів, список рекомендованої літератури. Водночас запропоновано зразок оформлення матеріалів практики, зразки транскрибованих і транслітерованих текстів, термінологічний словник. Методичні рекомендації адресовані здобувачам вищої освіти зазначеної спеціальності, керівникам навчальної практики та всім, хто цікавиться українською діалектологією.

© Гримашевич Галина, 2024

© Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2024

ЗМІСТ

Опис практики.....	4
Мета та завдання практики.....	4
Програма практики.....	7
Вимоги до звітної документації.....	9
Методичні рекомендації.....	10
Правила наукового транскрибування.....	11
Рекомендована література.....	12
Зразок оформлення звіту про практику.....	14
Зразок транслітерованих текстів.....	19
Зразок затранскрибованих діалектних текстів.....	23
Термінологічний словник.....	28

Опис практики

Рік підготовки	II
Семестр	IV
Кількість тижнів	2
Кількість кредитів	3
Загальна кількість годин	90
Вид контролю	залік

Мета та завдання практики

Мета: закріплення теоретичних знань із курсу «Українська діалектологія»; формування практичних навичок роботи з діалектним матеріалом для використання його в навчальній і майбутній професійній діяльності вчителя-словесника; ознайомлення з культурними, історичними, етнографічними, економічними характеристиками досліджуваної місцевості.

Завдання:

- 1) систематизувати та вдосконалити знання, уміння та навички здобувачів вищої освіти, набутих у процесі вивчення української діалектології;
- 2) навчитися вільно оперувати набутими теоретичними знаннями й уміло застосовувати їх на практиці;
- 3) набути вміння та навички практичного застосування матеріалів практики під час професійної діяльності вчителя української мови та літератури в закладах загальної середньої освіти та закладах фахової передвищої освіти;
- 4) формувати вміння та навички застосовувати діалектний матеріал під час викладання української мови, української літератури в закладах загальної середньої освіти, у процесі підготовки та написання учнівських науково-дослідницьких робіт.

За час проходження практики здобувач вищої освіти має набути таких компетентностей:

ІК Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми в галузі середньої освіти, викладати українську мову і літературу в рамках програми середньої освіти, розв'язувати завдання з філологічних дисциплін вище шкільного рівня, розуміти сучасні тенденції філологічних наук, педагогіки, психології, методики навчання української мови і літератури, організовувати освітній процес у закладах загальної середньої освіти

ЗК 1. Здатність узагальнювати основні поняття предметної галузі та професійної діяльності.

ЗК 2. Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.

ЗК 3. Здатність учитися й оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 4. Здатність до пошуку, оброблення, аналізу та синтезу інформації з різних джерел.

ЗК 5. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

ЗК 6. Здатність працювати в команді.

ЗК 7. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

ЗК 8. Здатність діяти із соціальною відповідальністю та усвідомлювати цінності громадянського суспільства.

ЗК 9. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

СК 2. Здатність застосовувати сучасні наукові досягнення в царині теорії та історії української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти.

СК 3. Здатність здійснювати освітню діяльність у процесі навчання української мови і літератури, об'єктивно оцінювати рівень навчальних досягнень учнів, аналізувати специфіку сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу для оптимізації освітнього процесу.

СК 4. Здатність вільно, гнучко й ефективно використовувати мову, що вивчається, в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і ситуаціях спілкування у процесі фахової та міжособистісної комунікації.

СК 5. Здатність до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних, літературних фактів для розв'язання професійних завдань під час освітнього процесу.

СК 6. Здатність орієнтуватися в історії та теорії української мови та літератури у світовому контексті, уміння використовувати здобутки мовознавства та літературознавства для формування національної свідомості, світогляду, ціннісних орієнтацій в учнів у сучасному суспільстві.

СК 7. Здатність критично осмислювати основні закономірності історико-літературного процесу та етапи становлення української літератури, використання фахових знань з української літератури в закладах середньої освіти.

СК 8. Здатність критично осмислювати закономірності становлення та розвитку історії української мови, застосовувати фахові знання з української мови в закладах середньої освіти.

СК 9. Здатність здійснювати наукове дослідження, узагальнювати та оприлюднювати його результати та застосовувати їх під час професійної діяльності.

СК 10. Здатність до аналізу та корекції власної педагогічної діяльності, використання вітчизняного та закордонного педагогічного досвіду в царині викладання української мови і літератури для здійснення освітнього процесу з урахуванням соціальних, професійно-педагогічних і морально-етичних аспектів.

СК 11. Здатність застосовувати традиційні та інноваційні форми, методи, засоби, технології навчально-виховної роботи в процесі мовно-літературної освіти.

СК 12. Здатність до аналізу, планування й підготовки різних типів уроків української мови і літератури та позакласних заходів, формування навичок ведення шкільної документації, створення навчально-методичного забезпечення мовно-літературної освіти.

СК 13. Здатність урахувувати індивідуальні й вікові особливості учнів, створювати психологічно позитивний клімат у процесі навчання української

мови та літератури, під час виховання, забезпечувати ефективну комунікацію між учасниками освітнього процесу, запобігати конфліктним ситуаціям, знати шляхи їх розв'язання в процесі педагогічної діяльності.

СК 14. Здатність урахувувати регіональний мовно-літературний контекст для розвитку професійних знань і формування фахових компетентностей, реалізації освітніх цілей.

СК 15. Здатність розуміти специфіку освітньої діяльності та навчання української мови і літератури задля застосування набутих знань, умінь і навичок в освітньому процесі, що сприятиме формуванню соціально активної особистості.

СК 16. Здатність розуміти лінгвофілософські ідеї, мову та літературу як соціокультурний феномен, володіти методами лінгвофілософського аналізу.

СК 17. Здатність працювати з науковою, довідковою та методичною літературою рідною й іноземною мовами.

СК 18. Здатність самостійно й відповідально працювати для підвищення фахового розвитку, самоосвіти, удосконалення своєї педагогічної майстерності.

Програмні результати навчання:

ПР 1. Знати філологічні та дидактичні засади навчання української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти.

ПР 2. Знати загальні теоретичні положення, концепції та наукові поняття, категорії філологічних дисциплін.

ПР 3. Знати основні періоди розвитку української мови, її системну організацію та норми, особливості використання мовних одиниць у художньому та науковому дискурсах.

ПР 5. Знати психологічні та педагогічні основи сучасного навчально-виховного процесу.

ПР 6. Уміти організовувати навчально-виховний та освітній процеси в закладах загальної середньої освіти під час викладання української мови і літератури, керувати пізнавальною діяльністю учнів.

ПР 7. Уміти працювати з науковими та науково-методичним джерелами, систематизувати й застосовувати інформацію під час здійснення освітньої та наукової діяльності.

ПР 10. Застосовувати знання про закономірності та особливості розвитку мовознавчих процесів у синхронії та діахронії та взаємозв'язки лінгвістики з іншими галузями науки й практики.

ПР 11. Застосовувати знання методичної роботи зі спеціальності для виготовлення інформаційних та науково-методичних матеріалів.

ПР 12. Аналізувати, інтерпретувати, класифікувати, узагальнювати, поєднувати психолого-педагогічну, методичну та філологічну інформацію під час навчання української мови та літератури в закладах середньої освіти.

ПР 16. Сприяти професійній та міжособистісній комунікації всіх учасників освітнього процесу, дотримуватися етичних норм.

ПР 18. Співпрацювати з усіма учасниками освітнього процесу, керуючись принципами толерантності, творчого діалогу, співробітництва, взаємоповаги.

ПР 19. Демонструвати готовність навчатися впродовж життя й удосконалювати набуту під час навчання кваліфікацію.

Програма практики

Практика спрямована на закріплення теоретичних положень з української діалектології та вміння застосовувати їх під час проходження практики.

Студенти мають виконати такі завдання:

1. Зібрати діалектний матеріал у визначеній говірці (запис суцільного тексту або відповідей на питання програми-питальника).
2. Назвати, до якого наріччя та говору належить конкретна говірка.
3. Описати, якщо можливо, історію села, походження його назви, кількість жителів тощо.
4. Виявити фонетичні, морфологічні, синтаксичні та інші особливості говірки.
5. Записати на диктофон (телефон, аудіо, відео) зразки діалектних текстів (зв'язне мовлення) і відтворити їх за допомогою викладача фонетичною транскрипцією.
6. Навести дані про інформаторів (прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, місце народження, освіта, фах тощо).
7. Додатково можна зібрати інші матеріали говірки: неофіційні антропоніми, мікротопоніми, загадки, прислів'я, приказки тощо.
- 8.

№	Вид діяльності	Кількість годин
Аудиторна робота		
1	Вступне заняття.	2
2	Значення діалектологічних досліджень та даних діалектологічної практики для сучасної науки та практичної діяльності вчителя-словесника.	2
3	Діалектні словники як надійне джерело для наукових досліджень. Практика укладання діалектних словників. Робота з діалектними словниками в процесі викладання української мови в школі.	2
4	Лінгвістичні атласи як результат роботи діалектологів та надійне джерело діалектологічних пошуків.	2
5	Програми-питальники для збирання діалектного матеріалу. Особливості роботи з програмами-питальниками. Використання програм-питальників для збирання діалектного матеріалу в процесі написання учнівських науково-дослідницьких робіт.	4
6	Збірники діалектних текстів як відображення ментальності діалектоносіїв. Запис зв'язного діалектного мовлення.	2

	Специфіка роботи зі збірниками діалектних текстів для використання матеріалу в професійній діяльності вчителя-словесника, у процесі підготування учнівських науково-дослідницьких робіт з української мови.	
7	Фонетична наукова транскрипція. Її особливості. Застосування фонетичної транскрипції під час підготовки учнівських науково-дослідницьких робіт з української мови.	4
8	Говірка як об'єкт діалектологічних студій та діалектологічної практики. Специфіка роботи вчителя-словесника в умовах говірки.	2
9	Особливості пошуку інформаторів та робота з ними.	2
10	Форми фіксації діалектного матеріалу. Використання діалектного матеріалу під час викладання української мови в школі (розділ «Лексикологія»).	4
11	Опитування як елемент експедиційного методу збирання діалектного матеріалу.	2
12	Фонетичні особливості говірки. Використання діалектного матеріалу в процесі викладання української мови та літератури в закладах загальної середньої освіти.	4
13	Граматичні (морфологічні) особливості говірки. Синтаксичні особливості говірки. Використання діалектного матеріалу в процесі викладання української мови та літератури в закладах загальної середньої освіти.	4
14	Лексичні та фразеологічні особливості говірки. Використання діалектного матеріалу в процесі викладання української мови та літератури в закладах загальної середньої освіти.	2
15	Узагальнення та систематизація зафіксованого діалектного матеріалу. Тематика учнівських науково-дослідницьких робіт з української мови із застосуванням матеріалів діалектологічної практики.	2

Самостійна та індивідуальна робота		
1	Робота зі звітною документацією, матеріалами підручників і посібників, словників, лінгвістичних атласів, запис діалектного матеріалу у визначеній говірці	40
2	Індивідуальні консультації та виконання індивідуальних завдань	10
Всього		90

Форми та методи контролю

звіт про практику; залік.

Вимоги до звітної документації

У визначений термін здати керівникові практики звіт (у довільній формі) про проходження практики та запис діалектного матеріалу (аудіозапис розмови з інформаторами, їхні відповіді на доручені студентові питання питальника чи запис зв'язного мовлення, затранскрибовані зв'язні тексти з повною їх паспортизацією); аналіз фонетичної, граматичної системи говірки; характеристику словникового складу говірки; місце обстеженої говірки в системі мовно-територіальних утворень української мови; історичну та суспільно-економічну характеристику населеного пункту (за бажанням); тематику учнівських науково-дослідницьких робіт з української мови (із діалектології).

Критерії оцінювання здобувачів вищої освіти

№	Вид діяльності здобувача вищої освіти	Термін виконання	Кількість балів
1	Виконання завдань практики	Під час практики	30
2	Виконання самостійних завдань	Під час практики	45
3	Оформлення звітної документації	Під час практики	20
4	Своєчасність подачі звітної документації	До закінчення практики	5
Всього:			100

Шкала оцінювання результатів навчальних практик здобувачів вищої освіти

Критерії оцінювання здобувачів вищої освіти (навчальна практика)

Оцінка студента з навчальної практики визначається за 100-бальною шкалою і складається із середньої оцінки виконаних всіх практичних робіт і оцінки за захист звіту (заліку).

Оцінка за університетською шкалою	100-бальна шкала оцінювання	Оцінка ЄКТС
Зараховано	90 – 100	A
	82 – 89	B
	74 – 81	C
	64 – 73	D
	60 – 63	E
Не зараховано	35 – 59	FX
	0 – 34	F

Методичні рекомендації

1. Опрацювати матеріали про наукову транскрипцію з Атласу української мови. Науково вмотивована фонетична транскрипція має своїм завданням зобразити спеціальними символами (здебільшого літерами одного чи двох відомих алфавітів) усі звуки, що виступають у територіальних, професійних і соціальних діалектах та в національній літературній мові як певні, більш або менш характерні, типи.

Прийнята фонетична транскрипція заснована на сучасних наукових засадах, зокрема, на даних експериментальних досліджень літературної мови й діалектів і на результатах фонологічного аналізу.

Нова транскрипція української мови орієнтує на детальне відбиття артикуляції звукових виявів фонем літературної мови й діалектів. Система позначень у транскрипції ґрунтується на принципах синтетичності й аналітичності: для кожного звука є окрема літера, для кожної фонетичної риси – певна діакритика до літери.

Обидві засади транскрипції – синтетичність і аналітичність – більше чи менше виявляються в ділянці як вокалізму, так і консонантизму.

Місце наголосу позначається довгою вертикальною рисою, яка ставиться перед знаком приголосного, що передує голосному наголошеного складу, а коли в наголошеному складі немає попереднього приголосного, то безпосередньо перед літерою голосного (*муха, го\дина, \арка*). Довга пауза має позначення //, коротка – /.

Поряд у діалектологічній транскрипції використовується низка ускладнювальних знаків. Тому для підготовки студентів до читання транскрибованих текстів, а також для запису ними матеріалів діалектної мови під час польових досліджень необхідно ґрунтовно ознайомити їх з принципами та особливостями наукового транскрибування.

Принципи наукового транскрибування:

- а) один звук передається однією графемою;
- б) одна графема позначає один і той самий звук.

Правила наукового транскрибування:

- занепадаючі компоненти дифтонгів передаються відповідними літерами меншого розміру у нарядковій позиції: *н^ріж, хлq^kў*;
- ослаблена вимова звуків передається відповідною літерою меншого розміру у нарядковій позиції: *с\тар`іс`м`*;
- наближена вимова одного звука до іншого передається відповідною літерою меншого розміру у нарядковій позиції: *ку^oрова*;
- часткова втрата дзвінкості приголосних звуків передається відповідними літерами глухих корелятив меншого розміру у нарядковій позиції: *к\ниж^uка*;
- часткове одзвінчення передається аналогічно дзвінками корелятами: *н\рос^sба*;
- наголос позначається прямою рисою, що ставиться перед першим переднаголошеним приголосним: *кар\топл`а*;
- палатальність передається знаком мінуси: *л`од*;
- палаталізованість передається знаком апострофа: *\в`іте^uр*;
- напівпалаталізація передається крапкою в позиції апострофа: *к`ін`*;
- надпалатальність передається знаком секунди: *\с``іно*;
- всі слова записуються з малої літери: *ї\ван*;
- проклітики і енклітики приєднуються до основного слова лігатурою: *ў_хл`ї\ву*;
- паузи між частинами фрази або між фразами позначаються однією (/) або двома (//) скісними рисками залежно від тривалості;
- довгота звуків передається одиничною літерою з двокрапкою: *\з`іл`е, ба:\родаўка*;
- напівдовгота передається крапкою в позиції верхньої крапки двокрапки: *\з`іл`e.*

Крім знаків українського алфавіту, використовується ряд знаків для позначення специфічних звуків української мови:

- [y'] – пересунений у середній ряд [y]: *т`у`т`ун*;
- [ы] – нелабіалізований звук середнього ряду високого піднесення;
- [ыі] – лабіалізований голосний заднього ряду високого підняття: *б`ык*;
- [ô, ê] – закрита (звужена) вимова голосних;
- [ў, ї] – нескладова вимова [y] та [i];
- [ь, ъ] – короткі голосні переднього та непереднього ряду;
- [дж, дз] – афrikативні звуки;
- [a] – нелабіалізований голосний [a], пересунений до середнього ряду: *с`аd`*;
- [ä] – нелабіалізований голосний переднього ряду високого підняття: *ўп\йäm`*;
- [â] – лабіалізований голосний заднього ряду низького підвищеного підняття: *н\раўда*;
- [o] – лабіалізований голосний [o], пересунений до середнього ряду:

йокати;

[л] – препалатальний [л].

2. Після закінчення практики та консультацій із викладачем студенти мають здати: звіт про практику, матеріали виконаної роботи (аудіозапис розмови з інформаторами, їхні відповіді на доручені студентом питання питальника чи запис зв'язного мовлення, затранскрибовані зв'язні тексти з повною їх паспортизацією); аналіз фонетичної, граматичної системи говірки; характеристику словникового складу говірки; місце обстеженої говірки в системі мовно-територіальних утворень української мови; історичну та суспільно-економічну характеристику населеного пункту (за бажанням).

Рекомендована література

Базова

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: Навчальний посібник з регіональної діалектології для студентів спеціальності «Українська мова і література». Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. 256 с.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія: навчальний посібник. Умань: ФОП «Жовтий О. О.», 2015. 154 с.
3. Глібчук Наталія, Костів Оксана. Українська діалектологія. Львів: ЛА «ПРАМІДА», 2023. 552 с.
4. Гримашевич Г. І. Українська діалектологія: Курс лекцій. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020. 182 с.
5. Дзендзелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови. К., 1987. 308 с.
6. Діалектологічна практика [Текст]: програма для студ. спец. 07010103 «Українська мова та література» Глухівського держ. пед. ун-ту / Глухівський держ. педагогічний ун-т. Кафедра української мови; уклад. В. М. Куриленко, Л. П. Черв'яцова. Глухів: РВВ ГДПУ, 2003. 60 с.
7. Куриленко В. М., Марєєв Д. А. Конспект лекцій з української діалектології [Текст]: для студентів напряму підгот. 6.020303 Філологія (українська мова і література. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2014. 94 с.
8. Шеремета Н. П., Коваленко Н. Д. Навчальна практика з діалектології [Текст]: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Кам'янець-Подільський: [б.в.], 2003. 84 с.: іл.
9. Никончук М. В. Програма-питальник до лексичного атласу Правобережного Полісся / Відп. за вид. Г. І. Гримашевич. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 80 с.

Допоміжна

1. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся: монографія. Луцьк: Сідневроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 236 с.
2. Аркушин Григорій. Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк, 2010. 542 с.
3. Березовська Г.Г. Українська діалектологія: Методичні рекомендації. Умань, 2008. 48 с.

4. Говірки Черкащини: Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси, 2013. 882 с.
5. Єдність у різноманітності. Бойки: навч.-метод. посібник / упорядн.: Володимир Галайчук, Леся Гарасим, Віктор Мойсієнко, Григорій Рачковський, Роман Сілецький. Львів–Житомир, 2020. 160 с.
6. Єдність у різноманітності. Гуцули. Навчально-методичний посібник / Упорядн. Ярослав Гарасим, Василь Зеленчук. Львів, 2019. 156 с.
7. Єдність у різноманітності. Лемки. Навчально-методичний посібник / Упорядн.: Галина Гримашевич, Наталія Лісняк, Мирослава Гнатюк, Марія Наливайко. Житомир, 2021. 160 с.
8. Єдність у різноманітності. Поліщуки: навчально-методичний посібник / Упорядн.: Мойсієнко В. М., Гримашевич Г. І. Житомир, 2018. 144 с.
9. Коваленко Н. Д., Щегельський В. В. Навчальна фольклорно-діалектологічна практика [Текст]: навч.-метод. посіб. для здобувачів вищ. освіти спец. 035 «Філологія» спеціалізації 035.01 «Українська мова та література». Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута», 2022. 188 с.
10. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум з проведення діалектологічних досліджень [Текст]: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Рута, 2013. 159 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека Житомирського державного університету імені Івана Франка [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe
2. Бібліотека українських підручників [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://pidruchniki.ws/>.
3. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.dnpb.gov.ua.
4. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ЗВІТУ ПРО ПРАКТИКУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ

ЗВІТ

із навчальної практики в роботі вчителя української мови (діалектологічної)

здобувача вищої освіти
II курсу групи ІСБд-СОУкр
денної форми навчання
спеціальності 014 «Середня освіта»
предметної спеціалізації 014.01
Середня освіта (Українська мова і
література)
Стасюк Тетяни

Керівник: Гримашевич Галина,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
та методики її навчання

За час діалектологічної практики з 20.05. по 31.05.2024 р. виконано такі види роботи:

- 1) здійснено запис аудіо та відео в смт Гришківці Бердичівського району Житомирської області;
- 2) набрано зв'язні тексти (транслітерація);
- 3) запис транскрипцією зв'язних текстів;
- 4) зібрано інформацію про село;
- 5) зібрано прізвиська жителів;
- 6) укладено словник діалектних слів, уживаних у говірці, із поясненням їхнього значення.

1. Село Ріжки (зараз Ружки) – село в Україні, в Житомирському районі Житомирської області. Населення становить 164 особи. Ружки є невеликим сільським населеним пунктом. Населення села складається переважно з сільськогосподарського населення. У цьому регіоні переважають землеробство та тваринництво, і багато жителів Ружків займаються сільськогосподарською діяльністю. Село постраждало внаслідок Голодомору 1932—1933 років.

В околицях села можна знайти поля, ліси та річки, які створюють природні умови для різних видів відпочинку, таких як рибалка, піші прогулянки, велосипедні прогулянки та інші форми активного відпочинку.

Назви кутків і околиць:

Рейська вулиця – так звалася, бо якщо йти прямо то попадаєш в Рею.

Озерянківська вулиця – так звалася, бо йшла на Озерянку.

Троянівська вулиця – так звалася, бо на Троянів через Озерянку.

Село Соснівка – бо знаходився там Галєвський ліс.

Грицькова саджанка – так звалося місце, бо там коноплі мочили колись, а хазяїн був Грицько.

Глиняші – так звалося місце, бо був там червоний пісок.

2. Прізвиська жителів:

Швонька – «це по старості вони усе увремя так називали. Шо Швоня вона була Швоня дівкою, а після Швонька почали так, баба Швонька почали казати».

Тулька – бо мала віком.

Бузань – бо товстий і був директором колгоспу.

3. Словник діалектних слів:

Б

багати́ря – багатого.

братва́ – сім'я.

В

ві́таскала – винесла.

вгі́ркі – огірки.

вді́яла – ковдра.
вста́не́ся – залиши́ся.

Г
га́рбї – «їжа то, картошка і кабачки», які переносили із собою.
го́сїнь – рік.
гра́кне – бахне, стукне.

Д
держа́ла – утримувала, доглядала (говорили так про скот).
дові́дуо́ся – прові́дуо́ю.

Є
єдні́й – одні́й.

З
за́учана – вивчена, обізнана людина.
зди́хаю́ться – вмираю́ть; так говорили про скот, який вмирав.

І
і́зві́дить – зві́дти.
і́згорта́ти – засипати, закопувати.
і́сху́дла – похудала.

Ї
ї́днє́нька – сама.

К
ка́ – кажу.
кага́нець – невеличкий світильник, що складається з гнота та посуду, у який наливається олія, лій чи гас.
канце́рви – консерви.
кру́пи – сніг.
ку́хинька – кухня.

Л
ляжбі́га – лайливе слово.

М
ме́ї – моєї.
міся́ка – миска.
му́сіла – повинна.

Н
наво́лічка – наволочка; чохол з тканини, який надівають на подушку.

наха́пники – кантарка теляча; вуздечка.
на шарма́к – як-небудь.

О

обшежі́тіє – гуртожиток.
одчині́ли – відкрили.

П

патлачкі́ – хустки білі, пухові.
перео́тдих – відпочинок.
після́ – пізніше.
поблагодари́ли – подякували.
погори́ла – постаріла.
пострича́ками – бідними, нещасними.
постро́яна – побудована.
по плечку́ – по плечу.

Р

резіно́ві – резинові.
ривча́к – не дуже глибокий і широкий рів; канава.

С

све́ї – свої.
сво́му – своєму.
ско́т – корови.
сло́їчок – висока посудина із скла, глини, фаянсу і т. ін. майже циліндричної форми з трохи звуженою верхньою частиною; скляна, глиняна або фаянсова банка.
снопі́ – в'язаний оберемок зрізаних стебел (з колосками) хлібних злаків, а також квітів і деяких інших культур.

Т

та́менька – там.
тамого́ – там; уживається при вказуванні на місце більш віддалене порівняно з іншим, ближчим.
таска́ла – носила.
тво́му – твоєму.
типі́р – тепер.
ту́лька – мала дитина.

У

увре́м'я – час.
уме́рла – померла.
устала́ся – залишилася.

Х

хвामी́лія – прізвище.

Ц

цвіта́ми – квітами.

ципну́в – пішов.

ці́па – місце, де молотять жито.

Ч

чу́ні – гумове або шкіряне взуття на зразок калош із потовщеними бортами й підошвами.

Ш

шалумáндри – лайливе слово.

шпуктлі́ва – серйозна, відповідальна.

шчті́ри – чотири.

**ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МАН**

1. Лексика прядіння й ткацтва в говірці села ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
2. Лексика родильного обряду в говірках сіл ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
4. Лексика збиральництва в говірках сіл ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
5. Лексика весільного обряду в говірках сіл ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
6. Лексика поховального обряду в говірках сіл ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
7. Побутова лексика в говірках сіл ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
8. Фразеологізми в говірці села ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
9. Неофіційна антропонімія села ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
10. Мікротопоніми села ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
11. Іменнік села ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
12. Прізвища села ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
13. Лексика народної медицини та лікувальної магії в говірці села ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.
14. Лексика спорідненості та свояцтва говірці села ??? Коростенського (іншого) району Житомирської області.

**ЗРАЗОК
ТРАНСЛІТЕРОВАНИХ ТЕКСТІВ,
ЗАПИСАНИХ У ГОВІРЦІ
С. ШОЛОМКИ ОВРУЦЬКОГО Р-НУ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛ.**

**ВІД ДУБ ОЛЕКСАНДРИ ГРИГОРІВНИ, 1932 Р. Н.
(освіта – 7 класів. Усе життя проживає в цьому селі)**

Дуб Александра Григоровна, тридцат другого року народження. Проробила целый век в колгоспі, буракі сапала, все, вельмі трудна робота, деткі, шоб больш ніхто не дождав того, шоб робілі так. А шо оце заре осень, то це одо токо телевізори дивеца, о осень була... Боже, ще й льону повно, бураков повно, а тих картопльов, кагат, все в роботі... Да ніколі, в спецовочках одних, а сьоні вже не можна, рукі мерзнуть, усе. Вже нема ніяк здоров'є.

Знаю, шо повісеялі, було таке, шо напіше, там одо в нас сусед оце ціе, ото була, заре ото Тетянки тиє девкі єсть, Партізанка казалі, їхній батько був хуражиром в колгоспі, відавав отам полова там, ну таке разне худобі відавав, ото сечку там, і набрав вон мешок полови, себе взяв там, поросяттам чи кому, і його якісь уже заглянув, цеж колісь тоже, і заре є таких, шоби чуть так і здав, до сьоні подзвонів, дай міліція вже єде, напісав туди десь, прієхалі. В його було не знаю скоко деток чи п'ятеро чи шестеро було детей. Напісав, забралі й на цей день не знають і шо, і до чого, і де вон і дєвса, а куди? А шо? Хто його знає. Отак і попропадалі. Отакє время аби тако хто чуть піснув – на віселку, на віселку, і всьо...

Ще одо про ціх Марков ще було... колісь у мене очим був цей Максим, до та Малашка тьотка вже була його, ціх Марков, одо деда Максима жонка, тоже вони хату поставілі таку вже трошкі лучу, хорошу. Поставілі ту хату, потом сечкарня була, там ну коровку держалі те... Тоже напісалі й заслалі і бедна як розказвала, як села в вагон вже да десь везлі мо две неделі везлі тим товарняком якімсь. І вона заєхала в якійсь, вона ж і розказвала, там в якійсь город, і вона два хлопці взяла з собою, в іє було. До один такий був, казала, вісокій як прасло, то Хведя був один – пропав, а то каже, так в вагоні й умер, каже я пошла вже до того проводніка, а вон каже, не імею права остановлять, це ж ще десь остановка буде там уже. Там вже десь була остановка, вінесла за станцію, одеялцом ка вдунула, це положила його в те, в розорку і це прийшла й це ка, я так єхала, як вона ка, як було міне єхат, але дезертіром щіталі, нікому ні пожаліца, нікому нічо, отакє було врем'є, ох, Бог, шоб його ніхто не бачив... отакіє времена булі.

Оце Мельніковіє, ото казалі, Андрей Мельніковий, ну Міхалко, це ціх же хлопцов же батько був, до те, Андрейко казалі, йде по дорозі, а коло школи деткі вже там, колісь ще курган такий був, до ще поставлет яке вже да й віршика розказває там дитя, ну таке було. А вон йде віпівший, п'яний, каже, хай живе Троцькісти якієсь, токо сказав два слові, це ще Ленін був, Сталін ще був, токо два слові сказав, одо сюди-туди за його увобралі тоже на ту вісілку заслалі, там його судилі, каже, а шо ві цюди попалі, а шо ві маєте, на вас напісано, шо ві те, овец багато маєте, вон ка, багато, сорок овец і ще й з

ягнятами, а в його й одного не було. Шо казать як... а те, ви ще малі сечкарня це вже, каже мав... вседно далі десет лет. Вон ка, хоть я би й сказав і не сказав, вседно десет лет дали б... отако нізащо, за дві слові, промовів, о так, було врем'я таке.

Як ховалі, як приходіца було, єсть трошкі людей мой такіє до не так же як одо, мо п'ять я лет бегла, така одо, колісь була баба померла, жила на том, така метель була, може п'ять человек чи десет ішло за єю. Знаю, шо заглядала я. Ножкі йой обматалі онучками, бо взуват, не взувалі як тепер, хоть тапочкі понакладают, тухлі накладают. А то онучками позаматвалі тие ногі йой і всьо, а там шо таке наклалі і неслі, я знаю, неслі до саміх. І я ще бегла трохі, пока колі мати вже вернула, ка метель, замете тебе. Ну мо п'ять человек пошло. До це ж ще ка, яму мо копалі день целый, да не могли вікопат, отакій мороз був. Яке там хованє було, але вседно загребвалі, беднота така була, шо ой, всякіє хворобі булі ж. Поміналі... та шо там за помінанє, я вже там не була, мо калатушкі якоє зварет, не знаю, шо за поменкі булі, як не було чого сеят. Такіє помінкі, такіє й похорони булі.

А поховалі, до вже одо сколько тамека, одо тепер, до вже бач, паменічка поставів, до вже й знаєш проте хто колі й де, а то, Боже мой, так воно й те, хто його ходив туди, на тие могілкі дивіца, ніхто нічо не ходив, отак заховают, хрестіка поставет, як є ще яке полєно, до ще большого, як одо такого. То так і ховалі, шо ти. Яке врем'є було, таке й ховалі. Було таке врем'є, шо зовсім не було того, без батюшкі. Було ж закрито, й детей навіть, у школу ходилі, одо моя Маруся, Олька, не венчаніє й нічого. Було вже й таке, прийде з школи, казалі, шо Бога немає, вже прікратілі те все, так уже й невенчаніє булі, бо це токо хай де-небудь пойде, дай прікращалі. А сьоні бач усе кідаюца до Бога.

Заховалі матер, навіть Ганька Леванчукова була така молодіца, шо спевала, колісь була. До та прішла, вона в замуж, правда, не ходила, вона дєвкою була, да поспевала, да так і ховалі, всяк було, і без батюшкі, і без ...

Голод був усякій, я ще до голоду, я в голод родилас, я тридцат другого, а в мене батько у тридцат трейтьом помер. В мене батько був, Петька оце браташ іх.

А шо був голод, лісця якогось із ліпи чи скуль того лісця набривалі, насушилі, там його намялі, а я знаю, чи молотилі його, чи білі. Того лісця намешалі, там і не знаю, там картопля, мой й мукі там пригорщі, ти ж не злепіш. Дай батько те, дай все елі, братов мото штирі було і дочок трі, було семеро детей тамека. До все елі те, до нікому, а мойму батьку живот реже й реже й це я то ще не ходила, якраз в тридцят другом, це одо в марті народилас, а вон якось вже в тридцят трейтьом вже помер. До вже я осталас так уже із матерою. Все в сем'є, і моя мати в сем'є, і я ж там, детей там було вже, бо поженілис хлопци, оце ціє Гонночиніє, тей батько стуль, із моім батьком вже брати. Матері нікуда пойти нема. Де, куди? Щоб одишла. І в матері була мачуха там, да з дедом, не було де, там хатина ще мала. Седимо ми, міне вже було мо годов п'ять, а я знаю, чи мо шесть було. Ну помню, шо дед був такий високій,

Семен звавса, а баба низенька така, а дед каже, Ганну треба оделіт, а шо ж вона з намі в такой сем'є, ви сем'ямі, поженіліса, деткі, а іє тре... оце де наш Кривій сedit Міша, це мене туди з матерою і завезли, там був, там і заре тридцат сотих землє, якась уже пан там ото був. І одривають будинку тамека, вже був будинок, холодний був будинок, правда таке дерево я помню, резане, товсте таке, одривають моце три стени чи штирі, не знаю, на коні, мати за вузлика, ну якіс оце мо радюжечкі булі, вузлика того положила, да й поехали з матерою на те, туди вже завезлі нас. Поскідали оце все, я вже седю на том дереві. То це ще, шо у матері да був батько ще, дед у мене був, такий, глухій бедний, але, зовсім глухій, але на колгосп ходив туди на роботу, сторожом. Йде вже з роботи да зайшов, каже, дочечка моя, шо ж будемо робіт, шо це дерево привезлі да й поехали, ніхто ніде нема нікого, як хоч. Та бедна то мати, ай Боже, намучілас. Але проте на завтрей приходит тей дед да каже, донька моя, ходем в рові да приносом моху. Вони раз принесли, другій раз, тако купку наложили я вже й седжу коло того моху. Дед розмерає те дерево вже там, на хатину хоть те, там одреже, там, да й тре й короткіс сюди. Розмерав, там каменчіка, тут каменчіка, штирі каменчікі, це добре я знаю, шо штирі каменчікі положив і давай тие вже те, мерати. Це пріде, да дерев'ячку положат, прійде, да дерев'ячку положат. Ну і це вони вдвох з матерою, а потом жита насеяли вони там, вже де всадіба була, то ще зелене було жито, потом те жито зобралі, куліков нав'язалі і прикрили ту хату. Повкривоваліса ще з матерою, ще при том, при ціх дверях, зробили, шоб снег, бо ка із хати не вілезем. Да вже прийнявса оцей примак до нас, добре знаю, шо годов може п'ять було чі шесть, каже мати, хай цей, бачу пріде й пріде тей дядько, а мати каже, давай возьмем його за батька, я кажу берем, усіх же батькі, а в нас нема, хай буде батько. Колі те, так вже й прийали мі його. Правда вже таке, з ім лучей про те, хоч хатинку большееньку поставілі. Ой гора понабіраліса. Все, здаєца, пережив, а пройшло, не знаю колі пройшло цей век, шо одо восімісят п'ять год... да мати мене вже учіт, кажи тату, а тут не можу, от браце, шо ж як уже знаю, шо це ж нема батька в мене. Кажи тато, не хочу, ніяк. После вже гукала. Каже, купів такого жемпріка, рабенькій, я дам цього жемпріка, только ти те, скажи тато. Мо шоб не казав, то... а то не хочу казат і того жемпра хочу.

Збіралі все, а ячмень сеялі колісь, такий ячмінь штирохрядковій. Це вже бедниє токо перед тройцею, вже вон раней спев. Це ж колосков націпав-націпав да на печ, продсохло і вже товчут-товчут у той ступі, не було ж де, шо... товчут, кутю наварет, така й кутя добра була.

Ліда, вона дояркою була, ка йду, а по полю, каже, жалі серпамі, до колосся й губілоса. Тут і за тим, і за тим до губіца. Каже, йду, збірають там тако, я ка ще в хвартушце, взяла хвартуха тако запнула, думаю й я назбіраю. Я ка таке назбірала чімало колосков. Коли одо стає голова чи не голова, помочнік мато тей. Ка шос ти? Да одо ка... де хто дальшей, побеглі да й всьо. А вон за іє, це ж одо ка й дояркою роблю, за іє на тие веса – два кіла колосков тих назбірала. Два годи далі – одседела ...

Нормі дась, поле розмералі, ще бедниє, хай котора ззаду останеца, до вже та до дня тамека. За шо робілі? Попісав-попісав, а того, грошей нема, не платив.

А платили вже вконець – хліба це поцітає, як сто колос, тей два пуди получат, тей трі. Але ж треба було віживат... таке робілі, кожна свою норму, часом вже согласяца, да вже вкупі, а то кожен себе. І дітей забіралі, одо вже такіє, то вже на норму булі, помагалі, одо в мене девкі помагалі, пудрослі трохі. Оно одмерає бураков такіх мо по гектару, це ж усе обробі.

Ох тепер оце токо шо дорожнечу трохі зробілі, а тепер же не робі, це ж ніхто нікуди не гоніт, ні на роботу, ні в шо хоч.

ЗРАЗОК ЗАТРАНСКРИБОВАНИХ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ

Запис здійснено: смт. Гришківці, Бердичівського району, Житомирської області.

Дата запису матеріалів: 03.06.2023.

Запис здійснила: студентка ІСБД-СОУкр групи, Стасюк Тетяна.

Інформатор: Теплоук Меланія Юхимівна, 1935 р. н., народилася в с. Ріжки, Житомирського району (раніше Троянівського) Житомирської області, переїхала в смт. Гришківці в 1961 році. Освіта: 2 класи, 3-ій спочатку походила, бо раніше давали листки замість буквариків і їй не вистачило. Пішла працювати в колгосп дояркою.

- йа наро'дилас'а жи'томирс'кого ра'йону се'ло р'іжки / ра'йон тро'йан'іус'кий то'д'і шче бу'у / а йак йа же 'вийіхала / то ўже ў нас ра'йон перем'іни'с'а / тро'йан'іус'кого ра'йону жи'томирс'кої 'облас'т'і се'ло р'іжки //

З. : А ви не знаєте чого так саме у вас назвали село Ріжки?

- е / нез'найу чо'го й'о'го наз'вали се'ло те 'рі'жки бо це йа ж ўже ж дав'но 'вий'іхала із'в'ідти// йа 'вий'іхала шче в ш'ій'с'ат пер'у'ому го'ду// то йа там до'й'іла коро'ви три'над'ц'ат' 'рок'і'ў ў 'дома// йа п'ішла до'йти коро'ви чоти'рад'ц'ати' год ме'н'і бу'у / бо при'є'гнали скот аж із 'руд'н'і з ра'йону тро'йан'іус'кого і п'я'тнад'ц'ат' ко'р'ів / і при'є'ходи'т' до ме'не за'хфе'рма і при'є'ходи'т' бр'іга'д'і'р і 'проса'т' 'маму / шо / 'бабц'у ма'рус'а / пу'с'т'іт' 'м'іл'у хай іде коро'ви до'йт' // і йа так з 'й'хотой'у п'ід'і'брала / п'ішла йа ц'і коро'ви до'йт' / йак розте'лилас'а ў ме'не за н'іч 'штири'є ко'ров'і / а 'вимн'а ве'лик'і / по п'і'уто'ра в'і'дра моло'ка да'вали'є / бо то'д'і ми до'й'или'є ўру'чну ўсе ро'били'є // і йа / 'боже // і ў нас то'д'і / йа'кус' 'х'ім'ійу да'ли на куку'рудзу 'дуже'н зди'хали те'л'ата // при'є'йіхаў жи'є'томи'єрс'кий ўра'чі / 'п'ят' вра'ч'і'ў / і ўсту'пили'є в ц'у мойу ус'у 'кл'єточку / і 'ди'ўл'ац':а // тей пи'є'тайут' в за'хфе'рми / хто тут 'роби'єт' 'коло цих те'л'аток / шо це во'ни ма'лен'к'і за н'іч 'п'ят' штук уте'ли'єлос' // то так / те 'л'ізе'н в 'пазуху / а те 'л'ізе'н піз' сп'і'дниц'у / а те 'л'ізе'н ту'то ме'не 'смокче'н за ли'єце // йа при'є'ходжу до'дому / бо йа була йак у 'рад'і д'і'журна // йа при'є'ходжу до'дому і ка'жу / 'мамо / зди'є'райте'н ме'н'і 'іси'є з 'к'ірзи'є оті 'верхн'ій шар // йа / ну 'може ми'нут п'я'тнад'ц'ат' чи 'двад'ц'ат' бо ме'н'і тре на д'і'журств'і там 'бути коро'ви те'л'ац':а / йа по'с'н'ідала б'і'гом / 'мама ме'н'і пла'ставц'і отак'і'го на'р'ізала і йа поши'є'вала йо'го / поши'є'вала / і зро'била ре'н'з'інки'є і йак на'пойіла те'л'а / бо йа 'можу напо'йти і два ра'зи о'дне те'л'атко / а дру'ге'н 'буде го'лодне'н тей 'може за'гинути'є // то йа так подо'йіла / в'і'дро із сто'йіт' з моло'ком / йа наби'є'райу і на'пойу // 'пал'ц'і по'кушан'і 'дуже бу'ли / бо то'д'і по'йілок не бу'ло / 'зараз то ўже по'йілки йе то по'йілками да'йут' 'соску // йа ўже понапу'вала тайе при'ходить' ўже 'наший за'хфе'рма тей 'каже'н /ос' ц'а до'йарка // а йа була та'ка ни'є'зен'ка / но 'дуже'н 'тоўста // йа 'ўдома куди хо'дила / н'і'куди'є не хо'дили'є і н'іч'о не ро'била / а так 'ўдома по ха'з'айству // ко'рова у нас бу'ла / те'л'а / ма'ма ўсе 'врем'а на ро'бот'і / а ми із 'братом ўсе са'м'і ро'били'є // ну йак йа ўже

прийшла / а в'ін каже^н до ме^нне / 'самий 'главний' 'врач / 'доц'а / йак те'бе 'зват' // а йа ка'жу / 'м'іла ме^нне називайте^н / чи 'м'іл'а чи м'іл // 'каже^н / йак ви ро'били^е т'і ка'нтарки^е на / а йа / і хшто вам йіх ро'биў // а йа ка'жу /оз'о / – тей отака'го пйат' 'пал'ц'іў / – оз'о шо ро'било // а в'ін так ме^нне по пле^нчку /малад'ец / // то то'д'і йа ро'била і зда'вала ці те^нл'ата / і ці те^нл'ата ўс'і 'вигл'ад'іла до о'дного те^нл'атки // тейе / ўже йак по'йіхали^е ми на сове'шчан'ій'е / на 'друге^н се'ло озе'р'анка / тайе це'го / та й ўже ме^н'і да'вали^е 'прем'ійе // давали^е те^нрно'ву 'хустку / 'дуже^н 'гарну / фі'сц'анс'ка та'ка із цв'ітами / і да'вали^е 'грамоти^е бо в ме^нне о'ндо 'грамоти^е ле^н'жат' і це'го / пода'вали^е ме^н'і і поблагода'рили // то б'оже / д'іўчата б'іду ро'били^е /от те'бе^н йак 'нос'ат' / йак те'бе^н 'нос'ат' // а йа ка'жу /ме^нне ч'о 'нос'ат' // ме^нне 'нос'ат' за 'труд м'ій / шо йа / – ка'жу / – трудила'а й гл'ад'іла / ме^нне / – ка'жу / – ме^н'і ніхто йо'го не гл'ад'іў / а йа гл'ад'іла са'ма йіх // і позда'вала ўс'і те^нл'ата і да'ли шче 'гроши і да'ли ту / шв'і'й'ц'ан'с'ку ц'у 'хустку те'рнову і да'ли на'гору ц'у / йак во'на / по'хвал'ну 'грамоту і ми при'йіхали^н до'дому // то бо / йак д'іўчата на ме^нне 'серди'лис'а / а 'других то 'трохи кр'іт'іку'вали / а ме^нне н'іхто н'іколи^е не кр'іт'іку'вав / ка /ди'вис'а / йа м'іж 'вами^е наймо'лодша // йа була м'іж 'ними^е наймо'лодша // во'ни були ўже 'біл'ш по 'двадз'ц'ат' 'рок'іў / ўже за'мужн'і були то во'ни со'уб'і сп'іши'ли с'уди ту'ди до'дому / а йа не сп'іши'ла // ў ме'не і ко'рмушки^е були 'чис'т'і в ме'не ко'м'іс'іа про'йшла / поди'вилас'а чи з 'в'іде'р да'вали^е 'воду // бо то'д'і ж не було цих по'йілок / то з в'ідра // йа в 'каже^н ко'рмушку 'стави'ла в'ідро // та 'випи'ла / а та не до'пи'ла // і так йа со'уб'і ро'би'ла / йа за'учана із ди'ти'нства ра'ботат' // не так ро'бити^е на ша'рмак / а йа ро'била із 'толком // і йа була ота'ко п'ід с'т'інойу ў ме'не була т'іх пйатнадз'ц'ат' ко'роў'іў // ме^н'і 'треба в'ід' т'іх пйатнадз'ц'ат' ко'р'іў / дв'і / счи'тай' / те^нл'ат'і ме^н'і 'треба йо'го 'вики'нути^е на дв'ір / а риўча'ки були // і йа при'ходжу в 'самий пе'ред при'ходжу / проди'вилас'а ко'рмушки / бо ў нас та'кий буў за'кон / шоб не 'сипали^е // ў о'дної до'йарки про'в'ірили то ў нейі та'ко було 'гною / по ко'рмушках // то да'вали^е 'жостка то це 'наш'і те^нл'ата зди'хайуц'а / то та'ке було ме^н'і // то йа ро'била по'ка 'брат не за'браў ме'не с'уди / ў ш'і'й'с'ат пе'р'юму 'гос'ін' // 'брат 'каже^н / 'мама оста'лас'а о'дна // – і 'каже^н / – ти оста'нес'а / йак 'мама по'мре / і шо / // бо в'ін ў нас буў бол'ний / то це'го 'каже^н /а йак йа по'мру / то ме'не тамо'го ў го'род'і по'хо'вай тай ўсе // а ўста'нес'а йі'днен'ка / йак па'тик / тей шо ти 'буде^нш ро'би'т' // тей йа п'ішла ў с'іл'с'ку 'раду / за'брала сво'їи доку'менти^е / за'брала сво'їе ўсе і пе'ре^н'йіхала // була йа ў обще'ж'іт'ій'і / 'післ'а обще'ж'іт'ій'а 'вийшла 'зам'іж за 'л'убий / за 'пйаницу г'ірку // тей пе'ре^н'йіхала ту'ди / де'ржала там і 'кури^е / і де'ржала 'сви'н'і / дво'їе^н сви'ней / ўсе ту'ди та'скала // та'скала ту'ди дв'і га'рб'і / а при'йшло'а то ме'не 'вигнали^е ізв'ітил' 'мати йо'го //

3. : *А дві гарбі, це що таке?*

- га //

3. : *Дві гарбі, ви кажете, це що таке?*

- а / 'йіжа то / ну й і ка'ртошка й каба'ни / 'тет' ўсе // ўсе шо йа там нажи'ла ў обще'ж'іт'ій'і / тей йа ўсе заби'рала ту'ди // а з чим йа п'ішла // з чим

йа п'ішла // ота'ко п'ішла // а те ўста'лос'а ўсе там // тей йа це'го / хо'ди'ла ўже до база'н'а // ў нас буў ди'ректор ба'зан' хва'м'іл'ій'а // пішла до 'н'ого / а в'ін 'каже^н / м'іл'а / не^нмае^н то'б'і / не^нмае^н обще'ж'іт'ій'а пу'стого //

- / ну шо ме'н'і / – ка'жу / – ро'бит' // а до'дому ме'н'і ве'ртац'а //
- / н'е н'е н'е // ми не да'мо / шоб ти до'дом ве'рталас' // 'дес' на'йми' кварта'іру // 'йакос' 'буде // ми 'будем то'б'і 'трошки'е пома'гат' і 'йакос' 'буде'ш // йа і'ду до 'свахи'е 'свей'і / 'оз'до це де йа пого'ур'іла тут і по'строй'іла та'ку ха'ти'ну // во'на да'йе ме'н'і / шоб йа с'ідала / була 'комната і 'кухо'н'ка // 'комната перего'роджана на 'кухо'н'ку // бо тут ос'ц'а 'хата була то тут шче була бра'тва йійі / мейі 'свахи'е / си'д'іла // то во'ни по'строй'ілис' на 'свому участку / а 'сваха по'строй'ілас' на 'свому участку / а ц'а ўже була 'бабушка сл'іпен'ка то йа йійі догл'адала // то во'ни ўз'а'ли'е / це'го / на йійі участку йа ўже си'джу // це счи'тай'етс'а учасок м'ій // при'ходи'т' бу'зан' і при'ходи'т' арх'і'тй'ектор ўже із цим ди'ктором 'наши'ем / і'дут' ўже 'зв'ідти'е і ка / ў те'бе^н 'хата по'строй'ана / ти 'йак 'зам'іж п'ішла с'уди / 'хата по'строй'ана на 'твому участку / а по'строй'іна на 'ц'ому цей'і 'баби'е / шо тут та'ка сл'іпен'ка си'д'іла во'на 'д'іўчи'нойу ўста'лас'а бо йійі о'тправи'ели'е кава'л'ера на во'йну тей в'ін не ве'рнувс'а / тей во'на так і ўста'лас'а са'ма // ну йа ўже 'йак до'йіла коро'ви'е / то йа шчо'ранку при'ходжу / при'ношу йій п'іўл'і'тровий слой'ічок моло'ка / 'булку 'ўр'іжу //

З. : А «слоічок» це що?

- це 'сваха моя була / счи'тай'ец'а ўже 'братовойі 'тешчі була се'стра не йійі / а чоло'в'ікова се'стра / то йа ўже йійі догл'адала // і во'на 'б'іднен'ка догл'адала і гу'кала ме'не ўсе 'времн'а гу'кала /де це моя 'сваха // де це моя 'сваха // // і не 'думаіте^н / так і ў цей мо'мент при'йшло ме'н'і // йа при'б'ігаіу до'дому і во'на гу'кайе^н / з'н'і'м'іт' ме'не^н / 'свахо / на в'ідро // йа з'н'а'ла / а 'сваха п'ішла до / с'уди / до су'с'ідки'е 'шити'е йій ру'башку / 'шити'е 'навол'ічку бо ўже 'бачат' / шо во'на по'мре //

З. : А «наволічка» це що?

- ну на по'душку // та й це'го / во'ни п'ішли ўсі / а ц'а л'ажб'іта з 'цими'е 'пйаниц'ами'е 'коло ме'не // йа ка'жу /д'і'ўчата / о'дход'те // і'д'іт' ви // і'д'іт' со'уб'і ви'пи'е'вайте^н там / си'д'іте^н / а ме'н'і 'треба л'у'дину по'класти'е / л'у'дину 'вине'сти'е ўсе // йа бо'йалас'а ки'дати'е ха'тину / та'ка ком'і'рчина із 'с'іни / бо 'думаіу 'може в 'нейі йа'ка ко'п'ійка йе / 'може шо та шче 'хтос' 'в'із'ме^н / тей йа 'буду 'вин'а // тей йа це'го / йіх о'тправи'ла / во'ни п'ішли і не 'думаіте^н в о'уд'н'ій ми'нут'і 'хили'т'а / 'хили'т'а і в ме'не на ру'ках ў'мерла ц'а 'бабушка // йа ўже / тут була 'вал'а із 'цейі 'вули'ц'і / йа гу'кайу / 'вал'а / і'д'іт'но с'уди // б'і'ж'іт'но гу'кн'іт' 'швон'ку / хай і'де / бо 'бабушка ў'мерла ў ме'не на ру'ках / а йа йійі не 'можу // не 'думаіте^н / та'ка зро'билас'а т'а'жка / то була отако'го / су'хе / ху'ден'ка була / а та'ка була до'бр'ача / шо ну //

З. : А «швонька» це хто ви кажете?

- 'сваха мо'йа / бра'тва //

З. : То це в неі така фамілія була «Швонька». Чи що це?

- 'швон'ка 'звалас'а во'на //

3. : А чому її так звали?

- йа не^нзнайу / це по 'старос'т'і во'ни ўсе 'врем'а так називали^е // шо швон'а во'на була 'швон'а 'д'іўкоюу / а 'післ'а 'швон'ка 'начали так / 'баба 'швон'ка 'начали ка'зати^е // тей то йа не^нйак не ка'зала / ну 'свахо // о // во'на при'ходи'т' тей 'зараз за'брали^е ту'ди до 'свахи 'через ц'у 'хату ту'ди на / тей 'звідти^е ййі хоро'нили^е // оце та'ке ме'н'і було жи'т:'а і та'ке ме'н'і було ўсе // так йа с'уди пе'ре^нйіхала / так йа тут і жи'ла //
- 2. – 'д'ад'ко ме'н'і зро'биў 'тамон'ка та'ку ха'тинку / де йа там так і си'д'іла на 'примўс'і ва'рила і так йа жи'ла по'ка йа ўже ц'у не зве^нла 'хату // зве^нла / при'йіхали^е з 'нашого се'ла з 'р'іжок 'ц'ілий а'ўтобус буў 'заўколгосп // 'мама ўсе 'врем'а хо'дила і ци'бул'у ви'би'рала і ча'сник / 'гет' ўсе на допо'могу / 'хот' була ўже 'б'іл'ше^н 'вос'імс'ат 'рок'іў але пома'лен'ку во'на хо'дила // по'ка 'брат не / йак ўже 'брат по'мер то ййі і'нсул'т ро'збиў // то йа до'йіла тут коро'ви^е / то йа була ў'дома 'м'іс'ац' / 'б'іл'ше^н 'трошки йак 'м'іс'ац' гл'ад'іла // 'маму ўз'а'ла на 'свій 'сч'от / 'отпуск і погл'ад'іла / а в 'труд'ні 'м'іс'ац'і 'мама ў'мерла й 'дуже^н ме'не про'сила шо / ди'тино моя / заве^нзи ме'н'е на 'род'іну // ой 'боже^н / ка'жу //мамо / зе'мл'а 'р'ідна //
- /ой н'е / ти ме'н'і не ка'жи // в ме'не там р'ідн'а / там ди'тина по'хована / там ба'т'ки / там 'се'стри / там уц'і / // бо з голо' ўдоки^е ўми'рали^е ж 'л'уди^е і там во'ни ўс'і // іду йа до 'нашого ўже ка'жу / 'дайте^н ме'н'і ма'шину і 'мама 'хоче^н у 'р'іжки / шоб ййі за'ве'зли // а це буў 'груде'н' 'міс'ац' але ше не було ні 'с'н'ігу ні'ч'о / но та'ке 'гарне^н 'сонце^н і не було не 'холоду ні'ч'о // то брат двойу'р'ідний пе'ре^нвози'ў ту'ди ха'рч'і 'ц'ілу 'н'іч го'тови'ли^е 'тута / а ту'ди в'ін дв'і 'ходки^е зро'биў / ка'струл'і ўсе 'стави'ли^е в 'йашчи'ки і так в'ін во'зи'ў аж в 'наше^н се'ло // там йа ййі і о'бід зро'била і 'дев'ят' 'ден' зро'била // ше вста'лос'а / йа ўсе не за'брала бо 'думаю йак це йа по'йіду / а п'ішоў в су'с'ід / бо 'мама да'ла ку'сок го'рода йо'му // 'нате / ка / 'пол'зуйте'с'а // о / то в'ін п'ішоў це / а во'на та'ка була шо во'на шпукт'ли'ва 'бабц'а була / во'на не була си'д'ача // то при'йдут' хто 'проси'т' то во'на йде у кол'госп пома'гайе^н // во'на / п'ішла в'ійна / тей 'каже^н / на 'стані 'ц'ому де ма'шини^е сто'йіт' / шо /по'мерла та 'бабушка і о'двезти 'до'чку // ма'шина ме'не с'уди при'ве'зла і з тру'нойу з у'сим // і ми при'ве'зли в 'хату і во'на з по'рогом по'про'шчалас'а / ўсе йак майе 'бут' // і 'ўнуки^е 'не'сли ййі аж на 'саме 'кладб'ішче на ру'ках / бо во'на була худен'ка і була 'дуже^н тру'на 'ле'хка / во // і це'то / ми ййі там по'ховали^е і ўсе // і ме'н'і при'є'сниў'с'а сон / шо 'мама так йак іде і та'ка ве'се'ла і 'каже^н / 'д'акуйу то'б'і / 'дон'у / шо ти ме'не тут / бо це сч'і'тайе'ц':а / по'хоро'нила // во'на ме'н'і н'іколи^е по'ганого не / а йак та'ко й'шли ми / се ў ме'не так до'рога йде і пове'ртати^е те'п'ір 'зноў пове'ртати^е і 'знов пове'ртати^е на 'кладб'ішче / то ми й'шли йак та'ка 'хмарка на'б'ігла ну та'ко ку'сочок / йак ци'пнули 'крупы то при'не'сли^е 'маму на 'кладб'ішче / по'ставили на 'ц'ому // йа 'мус'іла ў'йаму ізгор'тати о'ц'і / цей / ўсе шо во'но на'сипало // 'гет' зро'били^е 'б'ілу ййі / тей ўже ми по'ховали / тей йа ўже ту'ди 'чере'з 'ден' тей 'йізди'ла на 'кладб'ішче / 'чере'з ден' тей 'йіду до'в'іду'ус'а ту'ди до нейі // бо ка'жут' 'треба 'йіхати^е до соро'ка 'ден' 'йізди'ти^е до бат'к'іў і до бат'к'іў о'дв'ідувати // то йа там і го'рода са'дила і ка'ртоплю і ўсе там са'дила / і при'возила с'уди / в

ме'не 'л'уди ку'пл'али ка'ртопл'у / бо ў нас го'род буў ш'ій'с'ат 'сотих / 'дуже 'добрий го'род і се б 'куча ка'ртопл'а // то 'віт'а не''божка вз'а'ла 'п'ят' мі'шк'іў в ме''не ка'ртоплі / бо 'хлопці вз'а'ли //дайте / 'м'іл'а / ми по'пробуем 'вашу ка'ртопл'у / // йа ка / та па'жалуйста / //

З. : А «ципнули крупы» це дощ пішов. Чи що ви казали?

- 'с'н'іг та'кий кру'пчистий / ма'лен'кий та'кий / др'і'бн'ус'ін'кий си'пнуў // і \ ў йе'дн'ій ми'нут'і де 'д'ілас'а 'хмара / де 'ділас' // а йа іду і йде су'с'ідка / ўже 'мамина па'друга / а йа ка'жу / 'т'от'у / ска'ж'іт' ме'н'і / шо це во'но та'ке // а во'на 'каже'' / 'м'іл'а / це 'мама та'койу 'радіст'ійеу йде / шо ти похоро'нила йійі / хо'рони'ш на 'род'ін'і //
- 3. – а 'к'ірзи' / 'чоботи' 'к'ірзові // а йа зди'рала ос' з цейі 'к'ірзи' тай ро'била йім ці на'хапни'ки на //

З. : А «нахапники» це що?

- на но'си / шоб не 'сали і не п'іджш'тоўхували' (те''л'атка) // во'но йак п'іджш'тоўхуйе то во'но ме'не ўже сли'нойу не 'вгади'т' / а чи'с'тен'ка // ка'нтарка / во'на нази'ва'йец':а ка'нтарочка те''л'ача // йа так напо'йіла / хоп і нат'а'нула / хоп і нат'а'нула / тей во'ни бу'ли і не зди'хали' бо тел''а зара во'но бе'ре і со'лому бе'ре'' / ўсе тей 'мож''е 'здохнути' / наб'йец':а же'лудо'чок тей зди'хали' // тей та'ке ме'н'і було // так йа ро'била // йа вс'у 'жизн' ў ро'бот'і / ў б'і'д'і / но ме''не пон'і'мали 'дуже'' там пон'і'мали / шо це йа счи'тайец':а си'ро'та / без 'бат'ка // 'бат'ко п'і'шоў на хв'і'л'анс'ку 'войну / при''йшоў // а ви ме'не спи'тайте 'зараз / йа'кий тей 'бат'ко / йа йо'го не 'помн'у // в'ін при''йшоў з хв'і'л'анс'койі / ну с 'тижде''н' по'буў // но 'помн'у / йак в'ін ме'н'і до 'баби' ме''не 'н'іс і йа зви'хнула 'руку / то в'ін 'дуже'' ба / 'бабц'у / 'в'ізм'іт' на'праўте'' руче''н'ку мо'йій 'дон'і / бо зви'хнула 'руку // ц'а 'баба на'прави'ла / і тут 'трах бах / в'і'йна і йак п'і'шоў 'б'ідний / то й і не при''йшоў // так ми 'ц'ілий 'вік б'іду'вали' / постри'ча'ками бу'ли' // то ту'ди 'по'шл'ут' / то до ма'шини' хо'дили' / моло'тарка ко'лоти'т' / а йа у по'лом'і гет' ме''не не 'видно // а мойа ку'ма / при'йіхаў йа'кийс' з жи'томи'ра / а в'ін 'каже'' до нейі / 'над'а / шо це за ди'тина // 'х'іба це не''ма де / шоб по'стави'ти' йійі // це та в та'к'ій пи'ел'ац'і // а йа ўс'і в 'пил'і / не 'видно не о'чей / не 'в'ійіў / н'іч'о в ме''не не 'видно було //

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Акання – вимова ненаголошених звуків [o] та [e] як [a] або як звука, близького до [a], наявна в північно-східній частині середньополіського та північній частині східнополіського діалектів (*ва|да, спад|н'їца, вао|рота, с'аст|ра, з'ам|л'а, жа|н'їх, б'ераг|ц'ї*), частково в середньонаддніпрянському та степовому говорах південно-східного наріччя (*гала|ва, ка|рова, |золата*).

Аналогія (грец. *ἀναλογία* – відповідність) – уподібнення, наближення в якомусь відношенні аж до повної уніфікації однієї мовної одиниці до іншої (як правило, поширенішої, продуктивнішої, регулярнішої або просто знайомішої для мовця) на підставі вже наявної їх подібності – формальної або значеннєвої. Аналогія діє на різних мовних рівнях: *|синого, |л'їтним* – за аналогією до прикметників твердої групи в говорах південно-східного наріччя; *ру|ком, голо|вом* – за аналогією до іменників чоловічого роду в говорах південно-західного наріччя.

Анкетний метод – метод збирання діалектного матеріалу, суть якого зводиться до того, що спеціально укладені та опрацьовані діалектологічні програми (анкети) розсилають у визначені мережею дослідження сільські населені пункти кореспондентам (інформаторам), які заповнюють їх відповідно до інструкції, що обов'язково додають до програми чи анкети.

Апокопа (грец. *ἀποκοπή* – відсікання) – усічення одного чи кількох звуків у кінці слова внаслідок акцентно-фонетичних процесів, що призводять до скорочення слова: *|чорни* (чорний), *дие|ви* (дивись), *І|ва* (Іване), *мо* (може).

Арго (франц. *argot* – жаргон, первісно – жебрацтво) – один із різновидів соціальних діалектів, мова вузької замкненої соціальної чи професійної групи (лірників, кожухарів, сліпців, кравців, лаборів), штучно створена з метою мовного відокремлення, яка характеризується наявністю слів, незрозумілих для сторонніх; у вузькому розумінні – мова «соціального дна», деклассваних та антисоціальних елементів (рекетирів, злодіїв, жебраків, бомжів, картярів-шулерів та ін.); відрізняється від загальнонародної мови лише специфічною лексикою та фразеологією при спільній із нею граматиці: *га|л'омий* (великий), *ко|тин'* (віз), *стаў|реник* (вареник), *ку|заўтра* (завтра), *|йони* (один), *к'їд|ро* (відро), *ре|вен'а* (теля).

Арготизми – спеціальні слова або вирази, які вживають представники окремих соціальних груп для засекречення, утаємничення своєї мови: напр., у мовленні злочинців, крадіїв функціонують такі одиниці: *к|лимус* (злодій), *|ничка* (тайник), *шма|нат'* (обшукувати), *|баничник* (вокзальний злодій).

Ареал (лат. *area* – площа, простір) – територія поширення мовного діалектного явища, окреслена на лінгвістичній карті ізоглосною.

Ареалогія (ареальна лінгвістика) – розділ мовознавства, який досліджує мовні явища за допомогою лінгвогеографічного методу.

Архаїзм (грец. *ἀρχαῖος* – стародавній) – мовна одиниця, яка на сучасному етапі розвитку мови є застарілою, зовсім вийшла з ужитку або витіснена сучасними відповідниками в літературній мові, хоча збережена в діалектах: повні нестягнені форми прикметників (*|добрайа*), архаїчні форми числівників

(*див'їди|с'ет, |їе|ден*), форми атематичних дієслів (*да|сиш*) чи дієслів у минулому (*хо|дилис'те*) або майбутньому (*|буду знаў*) часах.

Асиміляція (лат. *assimilatio* – уподібнення) – артикуляційне уподібнення звуків один одному в межах слова або словосполучення, взаємне пристосування звуків один до одного в потоці мовлення: *хл'їп, м|н'асо, с'ц'ї|на*.

Атлас лінгвістичний (діалектологічний) – систематизоване зібрання діалектологічних карт однієї території, на яких показане поширення діалектних особливостей однієї або кількох мов. За територією охоплення розрізняють міжнаціональні (*Загальнослов'янський лінгвістичний атлас – ЗЛА*), національні (*Атлас української мови – АУМ*) та регіональні (*М. В. Никончук Лексичний атлас правобережного Полісся – ЛАПП*) атласи.

«Атлас української мови» (АУМ) – зібрання лінгвістичних карт, на яких відбито поширення явищ української мови на всій території її побутування; загальномовний національний атлас; виданий у трьох томах.

Афреза (грец. *ἀφρέσις*, букв. – позбавлення) – відпадання початкового звука або кількох звуків у слові переважно під впливом дії кінцевого звука попереднього слова для уникнення міжслівного збігу голосних: *биерку|л'оз* (туберкульоз), *го* (його), *до'дно|го* (до одного); явище поширене в говорах Чернігівщини, Сумщини, Київщини, Північної Полтавщини.

Афікс (лат. *affixus* – прикріплений) – службова морфема, що приєднується до кореня слова в процесі словозміни чи словотворення; діалектні слова вирізняються наявністю специфічних, порівняно з літературною мовою, афіксів: *|т'отухна* (тітка), *кон'у|хар* (конюх), *бра|танич* (двоюрідний брат), *зап|рава* (приправа).

Бланківка – спрощена географічна карта, на якій позначені водні об'єкти й адміністративні кордони; населені пункти, у яких записаний діалектний матеріал, позначені порядковими номерами, починаючи із заходу на схід і з півночі на південь, а в спеціальному додатку подано список цих населених пунктів із зазначеною нумерацією.

Бойківський (північнокарпатський) говір – один з архаїчних говорів карпатської групи південно-західного наріччя; він охоплює говірки північних схилів Карпат (Бойківщина), південних районів Львівської і північно-західних районів Івано-Франківської обл., деякі говірки суміжних районів Закарпатської обл.; межує на півночі з наддністрянським говором, на сході – з гуцульським говором, на півдні – із закарпатським говором, на сході – з лемківським говором.

Варваризм – іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, які зберігають структурні ознаки чужих мов, по-різному пристосовуючись до фонетики, морфології української мови та до діалектних особливостей (*тет-а-тет*).

Варіанти (лат. *varians* – змінний) – видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т.ін.), але не порушують принципи її тотожності (*хаї, нец/хаї, наї; б, би (б·і), коб, ко|би*).

Варіативність діалектна – 1) різні способи вираження мовної сутності, тобто наявність у діалектній системі кількох синонімічних лексем або форм

(*хо/дитиму, му хо/дити, /буду хо/диу, /буду хо/дити*); 2) спосіб існування та функціонування мовних одиниць і мовної системи загалом, тобто здатність змінюватися, модифікуючи окремі явища.

Варіативність наддіалектна – вираження мовної сутності в різних діалектних системах різними способами; вона включає в себе поняття наддіалектного архетипу.

Варіювання – це різниця у відтворенні, що виражається в зміні звукового складу чи значення одиниці мови без утрати її ідентичності (*в·ін, вин, вон, вуон*).

Вокалізм (лат. *vocalis* – голосний звук) – це сукупність голосних фонем мови або діалекту на певному етапі їхнього розвитку.

Волинський говір – один зі старожитніх говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя; охоплює південні райони Волинської, Рівненської та Житомирської, а також північні райони Львівської, Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей; межує на півночі із середньополіським і західнополіським говорами північноукраїнського наріччя, на сході – із середньонаддніпрянським говором південно-східного наріччя, на півдні – з наддністрянським і подільським говорами, на заході межа проходить переважно державним кордоном із Польщею.

Волинсько-подільська група – група діалектів південно-західного наріччя, яка об'єднує волинський і подільський говори.

Вставні голосні – епентетичні [о] *та* [е], які виникають під час збігу приголосних, якщо один із них є сонорним: *о|ген', |сосон, |метер, Лек|сандер*.

Вульгаризми – грубі чи лайливі слова та звороти, не прийняті літературною мовою: *|ника* (обличчя), *ма|котра* (голова).

Втрата протетичних звуків – процес зникнення приставних звуків в українських говорах переважно поліського, південно-західного і зрідка – південно-східного наріччя: *|уж, о|р'єх, о|гон', |ул'ца*.

Галицько-буковинська група – група діалектів південно-західного наріччя, яка об'єднує наддністрянський, покутсько-буковинський (надпрутський), гуцульський (східнокарпатський) та надсянський говори, що поширені на території історичних Галичини й Буковини.

Галичанізми – слова або мовні звороти, характерні для західноукраїнської мовної практики ХІХ – І пол. ХХ ст., які з позиції літературної мови сприймаються як регіонально забарвлені вислови української літературної мови; за походженням – це слова, властиві південно-західному наріччю: *тру|чати* (штовхати), *о|ген'* (вогонь).

Германізми – слова чи вислови, запозичені з німецької чи інших германських мов: *|файний* (гарний), *фест* (міцно), *анда|рак* (домоткана вовняна картата спідниця на Поліссі).

Гетеролекси – однакові за значенням, але різні за походженням слова двох чи більше споріднених мов (діалектів), що визначаються при зіставно-типологічному вивченні цих мов: *|чобот, са|пог; с|тол'а, пото|лок; п-ід|лога, пол*.

Гіперизм (грец. *υπερ...* – префікс, що означає надмірність, підвищення) – структурно видозмінена одиниця мови, яка виникає внаслідок пристосування

однієї мовної системи до іншої: гіперичне окання (*ко|пуста, оку|шерка, бо|рак*), властиве говорам південно-східного наріччя, рідше – середньополіським говіркам північноукраїнського; гіперичне ікання (*м'іч, м'ім, Б'іг*), наявне в діалектах південно-західного наріччя.

Говір (територіальний діалект) – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історико-культурних традицій, самосвідомості: східнополіський, середньополіський, західнополіський – говори поліського наріччя.

Говірка (мікродіалектна система, часткова діалектна система) – найменша одиниця територіальної диференціації діалектної мови; засіб спілкування мешканців одного, рідше – кількох населених пунктів; протиставляється іншим говіркам набором диференційних ознак на фонетичному, акцентуаційному, граматичному, лексичному, семантичному рівнях.

Група говірок – мінімальна ареальна одиниця, сукупність говірок, об'єднаних певним набором мовних явищ, які протиставляють їх іншим говірковим об'єднанням.

Групи говорів (наріччя) – найбільша одиниця діалектного членування мови, до складу якої входить кілька говорів, пов'язаних між собою спільними мовними явищами.

Гуцульський (східнокарпатський) говір – один з архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя; поширений у східній частині Закарпаття (Рахівський район), західній частині Чернівецької обл. (Вижницький, Путильський райони), південно-західних районах Івано-Франківської обл. (Верховинський, Коломийський, Косівський і Надвірнянський райони), у північних районах Сучавської обл. Румунії; межує на заході із закарпатським, на півночі – з бойківським і наддністрянським, на сході – з покутсько-буковинським говорами, на півдні – з північнорумунськими говірками.

Давноминулий час (плюсквамперфект) – дієслівна форма часу на позначення дії, що передувала іншій минулій дії, збережена переважно в говорах південно-західного наріччя (*знаў буў, хо|дила бу|ла*).

Двоїна – граматична категорія числа, уживана для позначення двох осіб або парних предметів, яка збережена в окремих діалектах переважно південно-західного, рідше – північноукраїнського та південно-східного наріч: *дв'ї сеист|р'і, д|н'ома, ку|рима, |тима*.

Депалаталізація (лат. de... – префікс із значення, віддалення, припинення, скасування, усунення і *палаталізація*), **диспалаталізація**) – утрата м'якості приголосними, яка відбувається в деяких діалектах: *|н'іч.у, з|вуса, гос|тиінец, |палциі, трох, хтос*.

Дзекання – заміна [д'] звуком [дз'], наявна в тих говірках північноукраїнського наріччя, які межують із білоруськими: *|ходз'іти, |водз'ац'*.

Дисиміляція (лат. dissimilatio – розподібнення) – розподібнення приголосних у межах слова: *квох|тати, |нас'ішник, ш|тиіріі*.

Диференціація – процес якісного і кількісного поглиблення діалектних відмінностей.

Диференційна ознака (дистинктивна ознака, розрізнявальна ознака) – ознака мовного елемента, яку використовують для розрізнявання звукових одиниць: *бик – б'ік, сам – дам, |вод'ат – |ход'ат*.

Дифтонг (гр. *diphthongos* від *di(s)* – двічі і *phthongos* – звук) – особливий тип звука, що являє собою сполучення двох голосних у межах одного складу, збережений переважно в східнополіських говірках північноукраїнського наріччя та підляських говірках: *жуонка, стуїл, піеч*.

Діакритичні знаки, діакритики (грец. *διακριτικός* – розрізнявальний, розпізнавальний) – надрядкові, підрядкові або середрядкові знаки, які вживають для позначення різних звуків (у транскрипції) і їх відтінків, зображуваних однією й тією самою буквою: *дубп, коу|жух*.

Діалект (грец. *διάλεκτος* – розмова, наріччя, говір) – різновид певної мови, який використовується як засіб спілкування осіб, тісно пов'язаних територією, соціальною або професійною спільністю.

Діалект професійний – відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих професійних груп населення.

Діалект соціальний – відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та ін. груп населення.

Діалект територіальний – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історично-культурних традицій, самосвідомості.

Діалекти давні (архаїчні, старожитні) – діалекти, які функціонують на територіях давнього заселення українців. До них належать діалекти північноукраїнського та південно-західного наріччя і частково середньонаддніпрянський діалект південно-східного наріччя.

Діалекти нові (новостворені) – діалекти, які функціонують на територіях пізнішого заселення українців. До них належать слобожанський і степовий діалекти південно-східного наріччя.

Діалектизм (грец. *διάλεκτος* – розмова, наріччя, говір) – позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність і виявляється на акцентологічному, фонетичному, морфологічному, синтаксичному, словотворчому, лексичному, фразеологічному й семантичному рівнях.

Діалектизм акцентологічний – позанормативний елемент літературної мови, який має говіркові відмінності в наголошуванні: *|було, |кажу, |робл'у*.

Діалектизм лексичний – позанормативний елемент літературної мови, який має говіркові відмінності на лексичному рівні: *мач* (вила), *к'їйа|х'ї* (кукурудза), *манди|бурка* (картопля), *|вив'їрка* (білка).

Діалектизм морфологічний – позанормативний елемент літературної мови, який має говіркові відмінності на морфологічному рівні: *|ходе, п|росе, меш но|сити, з|налис'те, робилис'мо, там|той*.

Діалектизм нульовий – елемент структури літературної мови чи інших говорів, якого немає в досліджуваному говорі.

Діалектизм семантичний – позанормативний елемент літературної мови, який має говіркові відмінності на семантичному рівні: */боўдур* (комин), *п/ш·інка* (кукурудза), *гар/буз* (кавун).

Діалектизм синтаксичний – позанормативний елемент літературної мови, який має говіркові відмінності на синтаксичному рівні: *к /берегу*, */мати /д'іти*.

Діалектизм словотворчий – позанормативний елемент літературної мови, який має говіркові відмінності на дериваційному рівні: *сп-ід/н-ак* (спідниця), *кон'у/хар* (конюх), *глуш/мак* (глухий).

Діалектизм фонетичний – позанормативний елемент літературної мови, який має говіркові відмінності на фонетичному рівні: *ст'іл*, *стил*, *стол*; */озеро*, */возиро*, */гозеро*.

Діалектизм фразеологічний – позанормативний елемент літературної мови, який має говіркові відмінності на фразеологічному рівні: *в/насти с /печ-і* ‘народити дитину’, *приї/ти у сви/н'ачий /голос* ‘запізнитися’.

Діалектна відмінність – елемент мовної структури, який у різних мікродіалектних системах виступає у своїх співвідносних варіантах.

Діалектна зона – територія поширення комплексу діалектних явищ, що не протиставляються іншим територіям і характеризуються власне діалектними рисами.

Діалектна картотека – картотека в Інституті української мови НАН України, створена на основі записів говірок за різними питальниками в населених пунктах України та в етнічно українських селах, що перебувають на території інших держав.

Діалектна мова – усі територіальні різновиди певної мови, зокрема й перехідні говірки.

Діалектна риса – окремі звукові, фонемні, морфемні, синтаксичні, лексико-семантичні, стилістичні та інші особливості, притаманні діалектному мовленню.

Діалектне явище – 1) такий елемент мовної системи, який у різних говірках, говорах чи діалектах цієї ж мови має певну кількість співвідносних варіантів, відповідників (широке значення); 2) таке явище місцевих говірок, яке знаходиться поза наявною нормою літературної мови, діалектизм (вужьке значення).

Діалектне явище протиставне (співвідносне) – явище, яке має функціонально рівнозначні відповідники в інших говорах цієї ж мови, відрізняючись від літературної норми, протиставляє території його поширення, виступаючи ознакою якоїсь ареальної одиниці.

Діалектне явище непротиставне (неспіввідносне) – така переважно лексична риса якоїсь більшої чи меншої групи говорів, яка в інших говорах цієї ж мови не має еквівалентів чи функціонально рівнозначних відповідників, тобто наявність у певному діалекті слова, що відсутнє в інших діалектах у зв'язку з відсутністю відповідних предметів і понять.

Діалектний – той, який стосується діалекту, пов'язаний із ним: діалектний (-а, -е, -і) варіант, відмінність, група, дані, джерела, диференціація, запис, знак, зона, конструкція, лексика, лексикографія, масив, матеріал, мовлення, морфологія, ознака, основа, особливість, поділ, риса, різновид, синтаксис, система, словник, слово, словотвір, стихія територія, тип, утворення, факти, фонетика, фразеологізм, членування, явище.

Діалектний континуум – територія поширення діалектної або – ширше – етнічної мовної системи. Залежно від потужності специфічних мовних особливостей та віддаленості розрізняють такі зони діалектного континууму: центральну (материнську) – з найяскравіше вираженими особливостями; маргінальну (латеральну) – віддалену від центру, у якій ізгласи мають менш виражений характер; перехідну (інтерферентну) – у ній спостерігається взаємодія двох або кількох мовних систем із відповідним взаємовпливом і взаємопроникненням мовних рис; діаспорну – відірвану від материнської території й розташовану в оточенні інших мовних систем.

Діалектний словник – словник тлумачного типу, у якому подана лексика територіальних діалектів, її значення та слововживання; за обсягом відтворення лексики і семантики бувають **тематичні** (репрезентують лексику однієї тематичної групи) та **загальні** (представлено всю лексику діалекту)

Діалектогенез – розділ діалектології, який вивчає походження діалектів.

Діалектографія – розділ діалектології, який вивчає територіальне поширення специфічних елементів мови й визначає діалектні зони.

Діалектологія (грец. *διάλεκτος* – наріччя, говір і *λόγος* – слово, вчення), **говіркознавство** (термін пропонує використовувати П. Лизанець) – це розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мови етносу – літературною, просторіччям, соціальними діалектами.

Діалектологія діяхронна (історична) – розділ діалектології, який вивчає походження говорів, процеси розвитку і змін їхньої фонетичної, граматичної та лексичної системи протягом минулих епох, взаємозв'язки та групування діалектів у різні історичні періоди, досліджує роль окремих територіальних говорів у процесі формування літературної мови.

Діалектологія загальнонаціональна – діалектологія, об'єктом вивчення якої є діалектні явища на всій етнічній території.

Діалектологія окрема – діалектологія, яка якнай докладніше описує всі особливості говірок, говорів, наріч якоїсь конкретної мови.

Діалектологія перспективна – розділ діалектології, який вивчає процес перенормалізації (літературної нормалізації) територіальних діалектів.

Діалектологія регіональна – діалектологія, об'єктом вивчення якої є діалектні явища лише в окремому регіоні (Полісся, Гуцульщина, Поділля, Слобожанщина тощо).

Діалектологія синхронна (описова) – розділ діалектології, який вивчає мовні особливості територіальних діалектів на сучасному стані їхнього

функціонування, взаємозв'язки різних діалектів і говорів між собою та їхню взаємодію з літературною мовою.

Діалектологія теоретична – діалектологія, яка вивчає загальні особливості діалектів, закономірності їх розвитку; предметом її також є теорія та методика дослідження діалектів, принципи класифікації діалектів тощо.

Діалектологічний – той, який стосується діалектології: експедиція, збірник, інститут, карта, комісія, конференція, нарада, практика, праця, програма, спостереження, студії.

Дієреза – відпадання звуку чи складу в слові для зручності вимови.

Ділінгвізм – володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування.

Довгі звуки – звуки, що характеризуються більшою тривалістю звучання порівняно з іншими звуками; переважно це приголосні звуки (/з'іл':а, о/б:ити), хоча в східнополіських говірках функціонують і довгі голосні (сна:д/н'іца, на/с'іла, ха:/д'іл'і).

Дорсально-палатальна вимова – вимова пом'якшених приголосних [з''], [с''], [ц''] із відтінком шепелявості, поширена в говорах південно-західного наріччя: |с'ш'іно, с'ш'м'іх, ц'чв'іт.

Експедиційний метод – один із методів збирання діалектного матеріалу для особливо важливих наукових праць (діалектологічних атласів, монографічних досліджень тощо), який забезпечує найбільш можливу точність діалектних даних і яким послуговуються спеціально підготовлені особи, опитуючи носіїв говірки безпосередньо за допомогою питальників.

Експлоратор – особа з філологічною освітою, спеціально підготовлена для проведення експедицій і збору діалектних, етнографічних і фольклорних матеріалів.

Емпіричний період (грец. εμπειρικός – заснований на емпірії – досвіді) – період зародження української діалектології як науки, період збирання діалектного матеріалу зі слабким його теоретичним осмисленням.

Ендемік (ендемізм, ендемічне явище) – лінгвема локального поширення, яка не повторюється ні на якому іншому ареалі; в українській діалектології термін запровадив М. В. Никончук.

Енклітика (грец. ἐκκλιτική, букв. – нахилена, від ἐκκλινω – нахилиюся) – слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність: даї м'і, л'уб|л'у т'а, зро|биў си.

Епентеза (грец. ἐπέθεσις – вставка) – поява неетимологічного звуку між двома іншими для полегшення переходу між артикуляціями різних звуків: ʏ|й'єнік (віник), |памн'іт' (пам'ять), здо|роўл'а (здоров'я).

Етнографізм – різновид лексичного діалектизму, назва предмета, поняття, характерного для побуту, господарювання представників певної етнічної групи чи культурно-етнографічного регіону: |л'етн'ік (домоткана вовняна картата спідниця на Поліссі), |л'інов-ік-і (взуття, виготовлене з липового лика, яке носили на Поліссі).

Етнолінгвістика (грец. ἐθνικός – народ і франц. linguistique, від лат. lingua – мова) – галузь мовознавства, яка вивчає зв'язки між мовою та різними сторонами

матеріальної і духовної культури етносу – міфологією, релігією, звичаями, мистецтвом, етнопсихологією та ін.

Етніонім (гр. *ethnos* – народ, *опума* – ім'я, назва) – назва народу, племені, етнографічної групи, народності, нації.

Жаргон (франц. *jargon*, первісно – пташина мова, цвірінькання, незрозуміла мова, від галло-роман. *garrire* – базікати) – один із різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови: *коро/газ* ‘стара автомашина’, */дирик* ‘директор’, *носог/рїка* ‘козацька люлька’.

Жаргонізми – слова чи вислови, властиві якомусь жаргону певної мови, використовуються для надання експресивного забарвлення назвам предметів чи явищ, важливих для членів соціальної групи, яка послуговується жаргоном: *|пара* (заняття, яке складається з двох об'єднаних уроків); *в-ік|но* (відсутність послідовності занять); *ш|нора* (шпаргалка).

Жива мова – мова, якою послуговується у своїй розмовно-побутовій практиці мовна спільнота.

Закарпатський (середньозакарпатський, підкарпатський, південно-карпатський) говір – один з архаїчних говорів карпатської групи діалектів південно-західного наріччя; поширений у долинах півдня Карпат і правого берега р. Тиси; основний масив говору – у межах Закарпатської обл. на захід від р. Шопурки та нижньої течії р. Кісви (Рахівський район) до кордону зі Словаччиною, а далі – у межах Східнославацького краю Словаччини до р. Ціроки; межує на сході з гуцульським говором, на півночі – з бойківським говором, на заході – з лемківським говором, на півдні – з румунською, угорською та словацькою.

Західнополіський (волинсько-поліський) говір – один зі старожитніх говорів північного наріччя; охоплює територію майже всієї Волинської і північно-західних районів Рівненської областей, а також Берестейщини і Пінщини в Білорусі; межує на півночі – з білоруською мовою, на сході межа проходить із півночі на південь від гирла р. Стир до перетину річкою Горинь державного кордону України й далі по Горині в напрямку на Луцьк, західна межа – приблизно по Західному Бугу, південна межа перетинає із заходу на схід н. п. Володимир-Волинський – Луцьк до межі зі Стиром.

Зворотні дієслова – дієслова з постфіксом *-ся* (діалектні варіанти *си, с'ї, с'е, се*), який у діалектах може стояти як у постпозиції, так і в препозиції: *с'а знаў, маў си*.

Зона вібрації – діалектне пограниччя, яке характеризується певною кількістю рис іншого говору.

Зона діаспорна – зона діалектного континууму, відірвана від материнської території й розташована в оточенні інших мовних систем.

Зона маргінальна (латеральна) – зона діалектного континууму, віддалена від центру, у якій ізоглоси мають менш виражений характер.

Зона перехідна (інтерферентна) – зона діалектного континууму, у якій спостерігається взаємодія двох або кількох мовних систем із відповідним взаємовпливом і взаємопроникненням мовних рис.

Зона центральна (материнська) – зона діалектного континууму, яка має найяскравіше виражені особливості.

Ідіолект (гр. *idios* – свій, своєрідний) – сукупність формальних і стилістичних особливостей, притаманних мові окремого індивідуума, тобто мовлення окремої людини.

Ізогласа (від грец. *ἴσος* – рівний, однаковий і *γλώσσα* – мова) – лінія, якою на лінгвістичних картах позначають межі поширення певного мовного явища (фонетичного – ізофона, морфологічного – ізоморфа, лексичного – ізолекса, фразеологічного – ізофразема, семантичного – ізосема та ін.). Ізогласи можуть відноситися до окремих населених пунктів, окреслювати невеликі ареали або виділяти великі одиниці діалектного членування. У лінгвістичних атласах ізогласа може визначати межі певного мовного явища, що представлене на карті різними картографічними засобами.

Ізолекса – лінія, якою на лінгвістичних картах позначають межі поширення лексичного явища.

Ізоморфа – лінія, якою на лінгвістичних картах позначають межі поширення морфологічного явища.

Ізопрагма – лінія, якою на лінгвістичних картах позначають межі поширення мовного явища реалемного плану.

Ізосема – лінія, якою на лінгвістичних картах позначають межі поширення семантичного явища

Ізосинтакса – лінія, якою на лінгвістичних картах позначають межі поширення синтаксичного явища.

Ізофона – лінія, якою на лінгвістичних картах позначають межі поширення фонетичного явища.

Ікавізм – розвиток звука *i* на місці давнього **ě* та етимологічних **o*, **e*; реалізується в мовленнєвому процесі як ікання.

Ікання – вимова в більшості українських говорів південно-східного та південно-західного наріч звука [i] на місці голосних неверхнього піднесення: |*ос'ін', п'іч, хл'іб*.

Інтеграція – процес зближення діалектів, стирання чи нівеляція їхніх особливостей, у результаті чого два (чи більше) діалекти можуть злитися в один.

Інтердіалект – проміжний діалект, який служить засобом міждіалектного спілкування.

Інтерферентна зона – діалектна зона, у якій спостерігається накладання мовних явищ одного діалекту на інший.

Інтерференція (дифузія) мовна (лат. *inter* між, *ferens* – той, що несе, приносить) – взаємодія мовних систем в умовах дво- або багатомовності, що виникає як наслідок їх контактування, виявляється у відхиленнях від норми під впливом іншої норми; у діалектології – взаємодія кількох діалектних систем у контактних зонах, наслідком чого є виникнення так званих інтерферентних зон.

Інфінітив (лат. *infinitivus* – неозначений) – неозначена форма дієслова, яка називає дію або процесуальний стан без указівки на спосіб, час, особу,

число і рід і закінчується в українських діалектах суфіксами -ти (*Іжити*), -ть (*знат*'), -т (*бут*), -чи (*пеи|чи*).

Інформатор (респондент) – постійний носій діалектної системи, який надає дослідникові інформацію за питаннями спеціально укладеної програми.

Карпатська група – група діалектів південно-західного наріччя, яка об'єднує бойківський (північнокарпатський, північнопідкарпатський), закарпатський (середньозакарпатський, підкарпатський, південнокарпатський) та лемківський (західнокарпатський) говори.

Карта діалектологічна – лінгвістична карта, на якій показано поширення діалектних явищ.

Карта атомарна – діалектологічна карта, на якій показано якесь одне мовне явище.

Карта синтетична – діалектологічна карта, на якій об'єднано, як правило, у вигляді ізоглос ареальну диференціацію сукупності явищ.

Картотека – сукупність діалектних матеріалів, записаних на картках і систематизованих певним чином відповідно до потреб дослідника.

Койне (гр. *koine* – спільний) – функціональний різновид мови, який використовується для комунікації в умовах регулярних соціальних контактів між носіями різних діалектів або мов.

Конденсація (лат. *condensatio* – згущення, ущільнення) – скорочення кількості членів синтаксичної конструкції, стійкого словосполучення, складу слова при збереженні того самого значення.

Консонантизм (лат. *consonans* – приголосний звук) – система приголосних фонем у мові або діалекті на певному етапі їхнього розвитку.

Контамінація (лат. *contaminatio* – змішування, зіткнення) – схрещення двох мовних одиниць, які одночасно спливають у свідомості мовця при потребі назвати певне поняття чи ситуацію і внаслідок цього переплітаються або тісно поєднуються в межах однієї новоутвореної одиниці: |тале (та +але).

Лабіалізація (лат. *labialis* – артикуляція деяких голосних звуків, коли губи витягуються вперед, утворюючи круглий отвір; перехід голосних [i] та [a] в [o] та [y] в деяких діалектах: *ка|зоў*, |*дўўка*).

Легенда (легенда карти) – пояснення картографічних знаків на лінгвогеографічній карті.

Лексема – слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови – вияв слова в його конкретних реалізаціях.

Лексика – сукупність слів, словниковий склад мови загалом або її діалекту, а також певної сфери спілкування, стилю мови, творів письменника або певного твору.

Лексика побутова – лексика, до складу якої входять слова, що називають предмети і явища, поширені в побуті всіх груп населення.

Лексика просторічна – слова, які вживаються переважно в розмовно-побутовій мові, а також у художніх творах як стилістичний засіб (надає грубуватої, зневажливої характеристики зображуваному).

Лексика розмовна – слова розмовної мови, що протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням.

Лексика фамільярна – лексика, властива побутовому мовленню або просторіччю, яка має невимушений чи безцеремонний характер.

Лемківський (західнокарпатський) говір – один із архаїчних говорів карпатської групи південно-західного наріччя; поширений на крайньому заході українського етномовного ареалу в західних районах Закарпатської області, Східнославацькому краї (Словаччина) і Жешувському воєводстві (Польща); межує на сході з бойківським і закарпатським говорами, на півдні та заході – зі словацькими, на півночі – з польськими говорами

Лінгвістична географія (лінгвогеографія) – розділ діалектології, який на основі методу картографування мовних явищ вивчає їхнє територіальне поширення.

Лінгвістичне картографування – нанесення за допомогою умовних знаків на лінгвістичну карту тих чи інших діалектних явищ певної мови.

Літературна мова – унормована, стандартна, правильна з погляду усталених, кодифікованих норм форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні проблеми суспільства, виконує функцію консолідації через використання у сферах державного управління, засобах масової комунікації, науки, культури та літератури, існує в усній і писемній формах.

Локалізми (лат. locus – місце) – діалектні слова чи вирази, які невідомі в літературній мові і поширення яких територіально обмежене.

Мадяризм – слово або вислів, запозичені з угорської мови, поширені переважно в закарпатських говірках: *|газда* (господар), *це|руза* (олівець).

Майбутній час – одна з форм граматичної категорії часу дієслова, яка означає віднесення дії або стану до часу, що настає після моменту мовлення, і яка має певні відмінності порівняно з літературною мовою переважно в діалектах південно-західного наріччя: *му пие|сати, меш ро|бети, |будеш ру|бау*.

Межа (діалектна) – перехідна міждіалектна зона, живий мовний організм, особливий тип ареалу, який має свою структуру, типологію та історію; характеризується системним характером поєднання рис говорів, які межують, і своєрідним опором структури кожного діалекту проникненню невласливих йому елементів.

Метатеза (грец. μεταθεσις – переміщення, перестановка) – заміна в слові менш зручних для вимови поєднань звуків зручнішими: *мо|нисто* (намисто), *скорово|да* (сковорода), *с|вабд'а* (свадьба).

Минулий час – одна з форм граматичної категорії часу дієслова, яка означає, що дія або стан відбувалися до моменту мовлення або ж завершилися в момент мовлення, і яка має певні відмінності порівняно з літературною мовою переважно в діалектах південно-західного наріччя: *хо|диў-ем, хо|диў-им, хо|дила-м, хо|диў-ис', хо|дила-с', хо|дили-сме, хо|дили-с'ме, хо|дили-сте, хо|дили-с'те* (залишки давнього перфекта), а також у надбузько-поліських північноукраїнського наріччя: *хо|дилис'мо, хо|ди|лис'те, хо|дилихмо, бу|л'іхмо*.

Молдованізм – слово чи зворот, запозичені з молдавської мови чи утворені за її зразком, найбільше поширені в суміжних із молдавськими говірках: *папу|шойа* (кукурудза), *ко|л'астра* (молозиво).

Монофтонг (грец. μονόφθογγος, від *μόνος* – єдиний і *φθογγος* – звук) – голосний з артикуляційною та акустичною однорідністю: *мист, муст, /с'єно, /ричка*.

Монофтонгізація – явище переходу дифтонга в монофтонг; у результаті такого процесу в говорах північноукраїнського наріччя виникли голосні звуки неоднорідної артикуляції (*вѠн, /п'єсн'а*) або поєднання й з голосним після губних (*ў|й'єник, пй'єч*), інші рефлексії – у діалектах південно-західного наріччя (*вун, вуз, стил, мист, снуп*).

Наголос діалектний – наголос, який відображає особливості діалектного наголошування слів: *|було, |кажу, с|войа* в південно-західних діалектах.

Надністрянський говір – один із архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя; поширений у верхів'ї р. Дністер (Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська області); окремі говірки функціонують на території сучасної Польщі, значною мірою накладається на історичну територію Східної Галичини; межує на сході з подільським говором, на півдні – з покутсько-буковинським, гуцульським, бойківським говорами, на заході – з надсянським говором та польськими говірками, на півночі – з волинським говором.

Надсянський (долівський) говір – один із архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя; поширений переважно по р. Сян та її притоках від р. Стрв'яж на півдні аж до р. Танви на півночі; на території України невеликою смугою тягнеться на захід Львівської обл.

Назалізація – поява носового тембру в деяких звуках унаслідок опускання м'якого піднебіння та одночасного виходу голосу через рот і ніс; поширена в карпатській групі говорів південно-західного наріччя, зокрема в закарпатських говірках, переважно в запозичених словах, хоча може бути і в питомих слов'янських: *ск|л'аґка, сп-і|ваґка*.

Наріччя – найбільша одиниця територіальної диференціації діалектної мови, що становить сукупність близьких за визначальними рисами говірок, об'єднаних у говори: північне наріччя (північноукраїнське, поліське), південно-східне та південно-західне наріччя.

Народна етимологія – помилкове переосмислення запозичення шляхом установлення зв'язків із відомим словом рідної мови на підставі деяких загальних ознак, надзвичайно поширене в діалектному мовленні.

Національна мова – засіб спілкування нації та засіб її самоідентифікації серед інших націй; є закономірним суспільним утворенням, що відбиває розвиток етнічної мови; важливий чинник консолідації конкретно-історичного соціуму.

Нерегулярні фонетичні зміни – зміни, які не є постійними при заданих умовах, не є абсолютно обов'язковими для класу слів, у якому вони виявлені: *|ходе, зна*.

Нестягнені форми прикметників – архаїчні форми прикметників, які мають двоскладове закінчення і збережені в деяких діалектах української мови: *ма|лийе, |добрайа*.

Новостворені діалекти – територіальні утворення, які виникли внаслідок порівняно пізніх преселенських рухів української людності й дозаселення новоосвоєних земель.

Норма діалектна – власне лінгвістична і соціально-історична категорія, яка має диспозитивний характер; входить до низки норм і звичаїв, характерних для певної етнічної групи; вироблена віками в процесі спілкування мешканців тієї чи тієї території сукупність неписаних правил, найбільш стійких явищ діалектної системи, які встановлюються в процесі спілкування; забезпечує існування певної діалектної структури як цілісної одиниці, оскільки дає змогу уникнути мовного хаосу; чітка система, яка реагує на всі впливи, які проникають зовні з інших територій чи літературної мови, порушуючи її.

Норма літературна – власне лінгвістична і соціально-історична категорія, вироблені в писемно-літературній практиці правила використання мовних одиниць і кодифікація цих правил у словниках і граматиках.

Об'єкт діалектології – визначення й опис територіальних (соціальних) діалектів.

Оглушення приголосних – фонетичне явище, при якому дзвінкий приголосний вимовляється як глухий, тобто відбувається нейтралізація глухих і дзвінких приголосних характерне для говірок південно-східного наріччя, які межують із російськими (*|каска, дун*), а також південно-західного (*б|лиско, |ниско*).

Одзвінчення приголосних – фонетичне явище, при якому глухий приголосний вимовляється як дзвінкий, відбувається на всіх теренах українськомовного діалектного континууму, насамперед при швидкому темпі у звязному мовленні (*йаг знаў, йаг|би то ўсе так бу|ло*).

Омолекси – тотожні за значенням і близькі за звучанням слова двох або більше загальноспоріднених мов (діалектів), які визначаються регулярністю співвідношень у фонетико-морфологічному оформленні цих слів.

Палаталізація (лат. *palatum* – піднебіння) – пом'якшення приголосних у певних фонетичних позиціях унаслідок додаткового підняття середньої спинки язика до піднебіння: *|г'інуги, плу|г'і, глие|бок'і*.

Паралекси – тотожні за значенням і близькі за звучанням слова двох або більше близькоспоріднених мов (діалектів), які визначаються нерегулярністю співвідношень у фонетико-морфологічному їх оформленні.

Пасмо ізоглос – сукупність подібних за конфігурацією ізоглос, достатньо близько розташованих на лінгвістичній карті, яка окреслює певну територію і може кваліфікуватися як межа мовної системи.

Передньоязикові приголосні – приголосні, які утворюються за активної участі передньої частини язика; у бойківських говірках південно-західного наріччя можуть депалаталізуватися в кінці слова (*дес, |леб'ід*), у діалектах північноукраїнського наріччя – у суфіксах та в кінці слова (*ко|зацк'і, х|лопец*)

чи, навпаки, зазнавати надмірного пом'якшення, яке призвело до перетворення звука [н'] на й (*дівойка, два|найц'ім* ') у бойківських говірках.

Перезвук – перехід [а] в голосні переднього ряду [е], [и], [і] під впливом попереднього [й] у говорах південно-західного наріччя: *йегода, /д'икувати, /дес'ім* '.

Переселенські говірки – говірки, які розташовані поза межами суцільної території проживання етносу.

Перехідні говори – говори діалектних погранич, яким властива певна кількість рис обох сусідніх діалектів.

Перфект (лат. *perfectus* – довершений) – видо-часова форма праслов'янської мови, яка означала дію, що почала виконуватися до моменту мовлення (мин. час), але результат якої наявний і в момент мовлення, залишки якої збережені в діалектах південно-західного наріччя: *ро|бивем* (1 ос. одн.), *хо|дилис'мо* (1 ос. мн.), *з|налис'те* (2 ос. мн.).

Питальник діалектний – спеціально розроблена система питань, за якими збирають матеріал у говірках. Розрізняють питальники **політематичні** (питальники Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, Атласу української мови) та **монотематичні** (Питальники лексики одягу та взуття, медицини та лікувальної магії Середнього Полісся).

Південно-західне наріччя – одне з трьох наріч української діалектної мови, яке охоплює говори на території південно-західних областей України (Закарпатської, Чернівецької, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Вінницької), окремі райони Кіровоградської, Черкаської, Миколаївської та Одеської областей, а також на суміжні землі Молдови, Румунії, Угорщини, Словаччини, Польщі; говірки цього типу як окремі анклавні поширені також у Югославії, Канаді, США; межує на півдні й заході із сусідніми мовами; на півночі по умовній лінії Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне – Новоград-Волинський – Житомир – Фастів – із північним наріччям; по умовній лінії Фастів – Біла Церква – Ставище – Тальне – Первомайськ – Ананьїв – нижня течія Дністра – із південно-східним наріччям.

Південно-східне наріччя – одне з трьох наріч української діалектної мови, що охоплює говори південних районів Київської та Сумської областей, усієї території Харківської, Луганської, Донецької, Полтавської, Запорізької, Дніпропетровської, Херсонської, Кіровоградської, Черкаської, Миколаївської та Одеської областей (крім окремих районів чотирьох останніх, говірки яких належать до південно-західного наріччя); поширене в Криму, а також у суміжних районах Курської, Белгородської, Воронежської, Ростовської областей Росії; говірки цього наріччя функціонують серед українських переселенців на Кубані, у Краснодарському та Ставропольському краях, на Поволжі, Далекому Сході, у Сибіру, Казахстані, на півночі Киргизстану; північна межа проходить по умовній лінії Коростишів – південніше Києва – Прилуки – Конотоп – і далі по р. Сейм до російської мовної території; на заході – по умовній лінії Фастів – Біла Церква – Ставище – Тальне – Первомайськ – Ананьїв; межує з південно-західним наріччям; на сході – з південноросійськими говірками.

Північноукраїнське (поліське, північне) наріччя – одне з трьох наріч української діалектної мови, поширене в північній частині України; межує на півночі з перехідними українсько-білоруськими говірками Берестейщини і Пінщини, що відділяє їх від південно-західного наріччя білоруської мови умовною лінією, яка проходить від лівобережжя р. Нарева до лівобережжя р. Горині; північна межа тягнеться від Горині на південний схід приблизно вздовж кордону України; західна межа тягнеться приблизно на 50 км від р. Західний Буг, де поширені надбузько-поліські (підляські) говірки; південна межа визначається ізоглосними пасмами, які простягаються за умовною лінією: район Влодави (Польща) – Володимир-Волинський – на північ від Луцька – Рівне – на північ від Новограда-Волинського – Житомира – Києва – устя Десни – р. Остер – р. Сейм; поліські говірки поширені в Курській, Белгородській та Воронезькій областях Росії, а також функціонують серед українських переселенців на Кубані, у Краснодарському та Ставропольському краях, на Поволжі, Далекому Сході, у Сибіру, Казахстані, на півночі Киргизстану

Піднаріччя (термін К. Михальчука) – одиниця територіальної диференціації діалектної мови, проміжна між говіркою (групою говірок) і наріччям, тобто говір (діалект).

Плюсквамперфект (передминулий час, давноминулий час) (лат. *plusquamperfectum*, букв. – більш ніж довершене) – одна з часових форм, яка означає дію, виконану в минулому за певний час до моменту мовлення, збережена в діалектах: *|буў-йем знаў* (1 ос. одн.); *ро|биў-йес буў* (2 ос. одн.); *но|сили былыс'те* (2 ос. мн.).

Повні нестягнені форми прикметників – прикметники з флексіями займенникового походження, що сформувалися ще в праслов'янській мові, характерні для говорів північноукраїнського наріччя (*|добрийе, ста|рийе, |мудрайа*).

Подільський говір – один із говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя, поширений у південних районах Хмельницької і Вінницької областей, у південно-західних районах Черкаської, у західних районах Кіровоградської, північно-західних районах Миколаївської областей та в північно-західних районах Одеської області, тобто на території історичного Поділля; межує з іншими говорами південно-західного наріччя (наддністрянським, покутсько-буковинським, волинським) та з говорами південно-східного наріччя (середньонаддніпряньським і степовим).

Подовження приголосних – збільшена тривалість звучання приголосних унаслідок асиміляції [й] м'якими приголосними [л], [н], [д], [т], [з], [с], [ч], [ц], [ш] у звукосполученнях, що виникли після занепаду редукованого голосного ь; функціонують на всій території України, хоча в говорах південно-західного наріччя (*жи|т)е, |зіл'е, ви|с'іл'е*) та в частині північноукраїнських (*|з'ел'йе, на|с'ен'йе*) не відбувається, натомість у деяких південно-східних говірках відзначений подовжений [р':]: *под|в'ір':а, |п'ір':а, |мат'ір':у*.

Покутсько-буковинський (надпрутський) говір – один із говорів південно-західного наріччя; поширений в Івано-Франківській (південно-східні райони) і в Чернівецькій областях (за винятком західних районів –

Путильського та Вижницького; межує на заході з гуцульським говором, на північному заході й півночі – наддністрянським говором і на півночі та північному сході – з подільським говором.

Поле (тематична група, лексико-семантична група) – сукупність мовних одиниць (переважно лексичних), об'єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функціональною подібністю позначуваних явищ; в одному лексичному полі перебувають назви одягу; назви спорідненості та свояцтва; назви дій і процесів тощо.

Полонізми – слова, вислови, граматичні конструкції, які увійшли до інших мови та діалектів із польської: *ко|б-іта ·жінка*, *хлоп* (чоловік).

Постпозиція – розташування одного з двох мовних елементів, пов'язаних між собою, після іншого (*йа зби|райус 'а*).

Препозиція – розташування одного з двох мовних елементів, пов'язаних між собою, перед іншим (*йа с 'а ўми|вайу*).

Проклітика (гр. *Proklinō* – нахилію вперед) – ненаголошене слово, яке стоїть перед словом, що має наголос, і примикає до цього слова в плані наголошування: *на сто|л 'é, ў л 'éс 'і*.

Просторічна лексика – слова, що вживаються переважно в розмовно-побутовому мовленні, а також у художніх творах зі стилістичною метою як засіб надання грубуватої, зневажливої характеристики зображуваному (*о|рихнути, сво|лота*).

Просторіччя – один зі структурно-функціональних різновидів загальнонародної мови, який, не маючи територіальних або вузькосоціальних обмежень, разом із діалектами та жаргонами протистоїть літературній мові, її розмовному стилю, характеризується вживанням слів, зворотів, граматичних форм, позначених відтінком зниженості, грубуватості, фамільярності (*т 'іл 'іх|вон, мага|з 'ін*).

Протеза (грец. *πρόθεσις* – виставлення) – неетимологічний приголосний, який приєднується до початкового голосного в слові: *во|р 'іх, |Гол 'ка, Ганд|р 'ії, ло|тава*.

Протоукраїнські говори – діалекти праслов'янської мови, які стали джерелом української мови.

Професіоналізми – слова або вислови, ужиті як у прямому, так і переносному значенні, властиві мові людей певної професії, ремесла, фаху: напр., ткацьку діалектну поліську лексику репрезентують слова *|з 'іва, |чоўник, поно|жé, на|чин ':е, мот|к-і, |цéўка, сно|ват*'.

Регіоналізм (лат. *Region (regoinis)* – область, округ, район) – елемент діалектної мови, територія побутування якого обмежується однією чи кількома говірками, рідше — невеликим ареалом: *|висте 'ви, бу|л 'і-хмо зро|б 'іл 'і* 'були зробили', *гамес|ло* 'лико, скручене в кільце'.

Редуктивна говірка – тип діалектної системи, яка зазнала (зазнає) структурних змін унаслідок: а) звуження сфери функціонування через її заступлення в комунікативних ситуаціях, у яких раніше використовувалась, іншими говірками, літературною мовою, чужими мовами чи їхніми говірками;

б) відчутного руйнування цілісного мікросоціуму носіїв говірки, найчастіше через дозаселення чи переселення.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) – повне або часткове повторення кореня, основи або всього слова, іноді афікса без зміни чи з деякою зміною їх звукового складу як спосіб творення нових слів, фразеологічних одиниць, синтаксичних конструкцій: *то|та, се|се, там|те*.

Реципієнт – особа, яка сприймає мовну інформацію.

Різноріччя – одиниця територіальної диференціації діалектної мови, уведена К. Михальчуком, яка в сучасній термінології може бути співвіднесена з поняттям «група говірок».

Росіізми (росіянізми) – слова чи мовні звороти, запозичені з російської мови або утворені за її зразком, переважно вживані в говорах південно-східного наріччя чи інших територіально-мовних утвореннях (*кух|вайка, б·і|л'ет*).

Сема – мінімальна семантична одиниця двосторонніх мовних знаків – морфем і слів, елементарне лексичне чи граматичне значення, яке є складовим елементом плану змісту цих одиниць; найменша одиниця мовного плану змісту, яка відбиває різні сторони та властивості названих предметів і явищ дійсності.

Семема – одиниця змісту (значення), яка може бути виражена будь-якою формою.

Середньонадніпряньський говір – архаїчний говір південно-східного наріччя, його генетичне ядро; поширений у центральній українському ареалі середньої течії Дніпра в південних районах Київської, південно-західних районах Сумської областей, у Черкаській і Полтавській областях, північних районах Кіровоградської і Дніпропетровської областей; межує на півночі із середньополіським і східнополіським говорами, на сході – зі слобожанським говором, на півдні – зі степовим говором, на заході – з подільським і волинським говорами.

Середньополіський (правобережнополіський) говір – один із трьох говорів північного наріччя; поширений на півночі Київської, Житомирської та Рівненської областей; відокремлюється від волинських говірок умовною лінією, що проходить на північ від Рівного, Новограда-Волинського, верхів'ям р. Уборті – на північ від Житомира – правим берегом р. Ірші – на північ від Києва до злиття р. Остра з Десною на лівобережжі Дніпра; західна межа, що розділяє західне і середнє Полісся, проходить лівобережжям Горині, відступаючи від річки на захід, і вздовж Горині піднімається до Прип'яті; східна межа – Дніпро; північна – уздовж українсько-білоруського кордону.

Синкопа (грец. *συνκοπή* – скорочення) – випадіння звука або групи звуків у середині слова: *х|т'іли, |мона*.

Система мовна (гр. *systema* – ціле, складене з частин) – сукупність мовних елементів будь-якої природної мови, яка утворює певну єдність і цілість.

Сленг (англ. *slang*, первісно – мова бродяг і злодіїв, жаргон) – різновид соціального діалекту: 1) термін, який донедавна в українському мовознавстві вживали в тому ж значенні, що й жаргон (переважно щодо англійських країн); 2) інтернаціональне явище; не маючи чітко окреслених меж, він уживається в значенні особливостей мовлення чималих верств носіїв мови, пов'язаних не

лише груповою, корпоративною спільністю, а й просторовою, наближаючись до просторіччя, хоча сленг використовується не лише людьми, недостатньо обізнаними з нормами літературної мови, а й особами, які ними володіють, – для посилення експресивності висловлювання; розрізняють сленг військовий, молодіжний, медичний, музичний, підлітковий, університетський, шкільний, футбольний, морський, космічний тощо.

Слобожанський говір – один із новожитніх говорів південно-східного наріччя української мови; поширений у південно-східних районах Сумської і Харківської, північних районах Луганської областей, а також на суміжних землях Росії (південні райони Курської, Белгородської, Воронежської та північно-західні райони Ростовської областей Росії).

Словакізми – слова чи мовні звороти, запозичені зі словацької мови, переважно вживані в південнолемківських говірках південно-західного наріччя на всіх мовних рівнях: |*дахто*, |*даколи*, д|*рага*, |*вереск*, зд|*равїа*, ку|*ковка* ‘зозуля’, г|*рац’ка* ‘шосе’.

Словник діалектний – переважно словник тлумачного типу, у якому подана лексика і фразеологія територіальних діалектів, їх значення і слововживання. Розрізняють словники диференційовані (у них представлено тільки діалектні явища і повні (представлено матеріали цілісної діалектної системи); тематичні (репрезентують лексику однієї тематичної групи) та загальні (об’єднують лексику безвідносно до її тематичного поділу).

Спосіб дієслова – одна з граматичних категорій дієслова, яка виражає значення можливості, бажаності, необхідності та інших умов реалізації дії або стану і має певні діалектні відмінності здебільшого в говорах південно-західного наріччя: *знаў бих*, ро|*биў бим*, наї *леи|жит*.

Степовий говір – один із новожитніх говорів південно-східного наріччя, найпізніший за часом формування, найбільший за територією поширення; охоплює південні райони Кіровоградської, Дніпропетровської, Луганської областей, Крим, окраїнні райони в Миколаївській та Одеській областях, Запорізьку, Донецьку, Херсонську області; побутує в Краснодарському краї росії; окремі говірки зафіксовані у південно-східній частині Румунії.

Ступінь порівняння прикметника – граматична категорія прикметника, функціонування якої ґрунтується на протиставленні форм за вираженням ними ступеня вияву якісної ознаки, яка має певні діалектні особливості: *р’ід|н’ишчий*, б’*і|л’ійшиї*, маї|*бул’ишї*, наўс|*тарши*.

Стягнення голосних (контракція) (лат. *contractio* – стискання, стягування) – злиття двох сусідніх чи первісно розділених інтервокальним [й] (який із часом редукувався) голосних в один звук: |*мейї*, т|*вейї*, |*думаи*.

Субституція (лат. *substitutio*, від лат. *substituo* – підставляю, заміною) – заміщення одного звука іншим, яке властиве діалектам переважно південно-західного, рідше – поліського та південно-східного наріччя: *х|руктии*, ф’*іст*, т’*ід*, |*к’істо*.

Суплетивна форма – форма слова, утворена від іншого кореня (|*гарний*, к|*раишчий*, |*л’іпшиї*).

Суржик – поширена в Україні розмовна назва ненормативного індивідуального мовлення певної особи та соціолекту певної групи, що будуються на основі змішування, інтерференції елементів двох і більше мов.

Східнополіський (лівобережнополіський) говір – архаїчний діалект північного наріччя, що об'єднує групу українських говірок у північних районах Київської обл., північній частині Сумської обл., у південно-західній частині Брянської обл. росії (колишня Стародубщина), в окремих районах Курської, Белгородської, Воронежської областей; межує на півдні із середньонаддніпрянським говором по лінії Київ – Прилуки – Конотоп і далі по р. Сейм до межі з російськими говірками; західна межа проходить в основному по р. Дніпро і відділяє його від середньополіського говору; на півночі межує з білоруськими, а на північному сході – з російськими говірками.

Теперішній час – одна з форм граматичної категорії часу дієслова, яка означає віднесеність часу до дії або стану до моменту мовлення і має в діалектах певні особливості: |нос'у, |л'убет', |робе, зна.

Транскрипція (лат. transcriptio – переписування) – спеціальна система письма, яку застосовують для точного відтворення звукового складу слів і текстів мови.

Транскрипція діалектологічна (наукова) – спосіб однозначної фіксації на письмі за допомогою спеціально розробленої системи знаків звукових характеристик відрізків мовлення, який використовується в діалектології для точної передачі на письмі особливостей фонетичної системи говірки.

Транскрипція фонетична – спосіб передачі на письмі усної мови з усіма її звуковими особливостями.

Тюркізми – запозичення з тюркських мов, відзначені в українських діалектах: к'і|балка (луб'яне кільце, на яке закручували волосся заміжні жінки; |бурка (старовинний довгий верхній одяг із капюшоном).

Укання – наближення вимови [о] до [у] внаслідок нерозрізнення в ненаголошеній позиції; найбільш послідовно в говорах південно-західного наріччя, насамперед надсянському та наддністрянському, у західній частині волинського та в західнополіських говірках північноукраїнського наріччя: гулу|ва, ну|га, воу|на, ну|йїхав, |босуму; у південно-східних говірках відзначене перед наголошеними [у], [і]: тоу|б'і, доу|м'іўка, коу|жух.

Усічені слова – слова, у яких кількість звукових сегментів менша, ніж у відповідних формах літературної мови: тра 'треба'), |заре 'зараз'), |гарни.

Фамільярна лексика – слова, властиві побутовому мовленню або просторіччю, що мають невимушений чи безцеремонний характер: ба|бул'ка, бра|тан.

Форма аналітична – складена, описова граматична форма, яка складається з двох і більше слів (|буду ро|биў, му хо|дити, най|б'іл'ш веи|селиї)

Форма синтетична – граматична форма, яка складається з одного слова, поширена в певних діалектах: хо|дитиему.

Форма суплетивна – граматична форма, утворена від різних коренів: |гарн'і – к|рашч'і.

Хитання в роді – перехід іменників одного роду в інший, несталість родового значення, поширене в діалектах: *по|сага, ве|рето, |дишло*.

Цекання – заміна [т'] звуками [ц'], [тц'], [цт'], наявна в тих говірках північноукраїнського наріччя, які межують із білоруськими: *жи|ц'е, |в'їуц', знатц'.*

Чергування – зміна звуків, що займають одне й те саме місце в морфемі, спричинена потребами словозміни чи словотворення; у діалектному мовленні, наприклад у поліських говорах і подільському діалекті південно-західного наріччя часто відсутнє: *хо|д'у, но|с'у, про|с'у, во|з'у*.

Шиплячі звуки – приголосні звуки, при артикуляції яких виникає специфічний шум; як і в літературній мові, депалаталізувалися практично на всій території України, хоча в говорах південно-західного (бойківському, буковинському, гуцульському) та південно-східного наріччя (середньо наддніпрянському та слобожанському) функціонують як палатальні: *кур|ч'а, ло|ш'а, чес, |ш'епка, |ч'асто, |ч'ути*.

Ядро діалектного явища – місце виникнення та максимальної концентрації відповідної діалектної риси, яка реалізується найпоспідовніше (в усіх позиціях слова, у мовленні старшого, молодшого та середнього поколінь, причому паралельні структури відсутні).

Ядро діалекту – територія говору, де загушення мережі ізоглос найменше, тобто говори найбільш однорідні.